

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Інститут управління та права

*Д.Д. Гурова, М.О. Фролов, С.М. Журавльова,
Т.С. Кукліна, О.М. Сердюк*

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Запоріжжя
2010

УДК 379.851:004.928

ББК 75.812c5

Р

Гриф “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів” надано МОН України. Лист № 1.4/18-Г-171 від 24.01.2007 р.

Рецензенти:

Москаленко Н.В. – к.п.н., доцент, член-кореспондент Української Академії наук, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання, проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного інституту фізичної культури та спорту.

Турченко Ф.Г. – д.іст.н., професор, завідувач кафедри новітньої історії України, перший проректор ЗНУ.

Чехній В.М. – к.геогр.н., в.о. заввідділу ландшафтознавства Інституту географії НАН України.

Автори:

Гурова Д.Д. – к.геогр.н., доцент кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.

Фролов М.О. – заступник губернатора Запорізької області.

Журавльова С.М. – старший викладач кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.

Кукліна Т.С. – старший викладач кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.

Сердюк О.М. – старший викладач кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.

Р **Рекреаційна географія:** Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Д.Д. Гурова, М.О. Фролов, С.М. Журавльова, Т.С. Кукліна, О.М. Сердюк. – Запоріжжя: ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2010. – 92 с.: іл. – Бібліогр.: с. 85.

ISBN 978-966-191-048-4

Навчальний посібник складено згідно з програмою навчальної дисципліни “Туристське країнознавство”. Посібник складається із двох розділів – теоретичний та регіональний огляду.

У регіональному розділі подано найпривабливіші для туристів країни з кожного туристського регіону світу. Відмічена важлива роль туризму в кожній із країн. Висвітлено питання особливостей природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, митні правила, особливості транспорту, національної кухні та інших нюансів туризму в цих країнах.

Посібник призначено для студентів географічних і туристських факультетів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться країнознавством та іноземним туризмом.

УДК 379.851:004.928

ББК 75.812c5

ISBN 978-966-191-048-4

© Гурова Д.Д., Фролов М.О.,
Журавльова С.М., Кукліна Т.С.,
Сердюк О.М., 2010
© ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2010

ЗМІСТ

Вступ	4
Рекреаційна географія як наука	7
Класифікація рекреації й туризму	17
Рекреаційні ресурси	33
Рекреаційне районування	52
Програма семінарських занять із курсу “Рекреаційна географія”	66
Короткий словник термінів із рекреаційної географії	82
Список літератури	85

ВСТУП

Рекреація має довгу історію, але географію та історію світового туризму й рекреаційної діяльності вивчено недостатньо. Це важко зрозуміти, адже мільйони людей систематично працюють в галузі організації туристської діяльності, а сотні мільйонів користуються сервісом туристських компаній. Однак слабок вивчення феномену рекреації цілком закономірна. Рекреаційна діяльність розмита, вона існує неявно в багатьох сферах людської діяльності.

Курс рекреаційної географії одночасно почав викладатися в Московському і Сімферопольському державних університетах з 1974 року. До цього часу в цій галузі проводилися лише наукові дослідження, і вона не мала вузівської бази для підготовки географів цього напрямку. З кінця 70-х років ХХ ст. курс рекреаційної географії став стабільним на географічних факультетах ВНЗ СРСР.

Після розпаду Радянського Союзу зникло багато з того, що раніше здавалося звичайним та природним. Наприклад, майже зникли фундаментальні дослідження в галузі рекреаційної географії. Багато з тих, хто займався дослідженнями в цьому напрямі, змінили спеціальність і стали займатися іншими проблемами. Інші ігнорували зміни й продовжували викладати курс рекреаційної географії так, як він читався в радянські часи:

виділялися такі ж самі рекреаційні зони; предметом рекреаційної географії й до сьогодні вважалися територіально-рекреаційні системи (хоча жодна з них у сучасних умовах на теренах колишнього Радянського Союзу не функціонує); повторювалися старі теоретичні й методологічні положення.

За минулі 30 років викладання рекреаційної географії було підготовлено досить мало навчальної літератури – лише кілька систематичних робіт. Інститутом географії АН СРСР у 1975 році було видано монографію “Теоретичні основи рекреаційної географії”, в якій давалися визначення рекреаційній діяльності, територіально-рекреаційним

системам, висвітлювалися методи рекреаційного оцінювання території тощо.

Першим підручником із цієї навчальної дисципліни можна вважати підручник Н.С. Мироненко і І.Т. Твердохлебова “Рекреационная география”, виданий у 1981 р. тиражем 2200 екземплярів і який ніколи більше не перевидавався. Схоже, що ця робота – єдиний відносно систематичний навчальний посібник із курсу, що існував у Радянському Союзі.

Ще існували навчальні посібники, невеликі за обсягом, видані різними університетами. Наприклад, такі навчальні посібники було підготовлено в Сімферопольському і Чернівецькому університетах. Мається на увазі робота Л.А. Багрової

і П.Д. Подгородецького “Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии”, що була видана в 1982 р. тиражем 500 екземплярів, і робота А.Н. Ігнатенко “Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования”, що була видана в 1989 р. також дуже невеликим тиражем.

Істотно, що навчальні посібники такого роду містять велику кількість локального фактологічного матеріалу, що часто не цілком цікавий під час вивчення рекреаційної географії за межами регіону. Це відноситься й до роботи А.Н. Ігнатенко, що містить масу конкретики з рекреаційної географії Чернівецької області. По суті, ці видання орієнтовані на майбутніх фахівців, що залишаться працювати у своєму регіоні.

Подібні навчальні посібники застаріли: вони послідовно проводять відповідні ідеологічні й наукові стандарти в рекреаційній географії. Вивчення рекреаційної географії базується

на нескінченно застарілій літературі (яка вже стала практично бібліографічною рідкістю). Тому важливою подією став вихід нового підручника Д.В. Ніколаєнко “Рекреационная география”, виданого у 2003 році. Цей підручник орієнтовано на

висвітлення основних новацій теоретичного й методологічного

плану, які стали з'являтися з кінця 1980-х років, але не дістали розвитку в радянській рекреаційній географії. Також у цьому підручнику дається уявлення про сучасні проблеми й напрями дослідження рекреаційної географії.

Незважаючи на всі позитивні риси цього підручника, його новизну й актуальність, на нашу думку, головним недоліком є надзвичайна складність сприйняття викладеного матеріалу. Автор розглядає рекреаційну географію як частину географічного пізнання, яке у свою чергу пов'язане з процесами освоєння територій різного типу соціокультурних утворень.

Курс рекреаційної географії побудовано на концепції теорії соціокультурних систем, а як показала практика, студенти дуже важко сприймають цю соціокультурну ідеологію.

З вищевикладеного стає зрозуміло, що вже давно існує необхідність виходу навчального посібника з курсу "Рекреаційна географія", оскільки рекреація й туризм стали сьогодні одними з найприбутковіших галузей світової економіки. Також навчальними планами різноманітних спеціальностей (насамперед 08.01.00 "Туризм", 230500 "Соціально-культурний сервіс і туризм" та 012500 "Географія") передбачено вивчення цієї навчальної дисципліни протягом одного семестру.

У цьому посібнику розглядаються основні положення рекреаційної географії з урахуванням реалій та вимог сучасності. При роботі над посібником авторами було використано досвід українських та іноземних дослідників у розробці наукових та методичних засад цієї дисципліни.

Рекреація – явище достатньо давнє. Історики свідчать про велику любов до подорожей єгиптян, фінікійців та еллінів. Відомо, що кожен Олімпійський рік сотні суден відправлялися від пристаней численних міст – колоній Древньої Греції на берегах Середземного і Чорного морів, щоб прибути в Олімпію до початку відкриття ігор і літературних фестивалів. Давні греки залюбки відвідували Єгипет, де можна було милуватися численними храмами та пірамідами. Заможні римляни робили поїздки з метою лікування на термальних джерелах. Відвідування завойованої Греції, що вважалася центром світової культури, для знатного римлянина було обов'язковим. У середньовіччі широко поширюється паломництво. У кінці XVII століття представників заможних класів європейських країн, які відвідували інші країни з цікавості і з метою розваг, почали називати туристами.

Після промислової революції з появою залізниць і пароплавів великої популярності здобувають європейські курорти – на морському узбережжі Італії і Франції, у горах Швейцарії

й біля мінеральних джерел. Стають жвавими такі відомі курорти, як Ніцца, Монте-Карло, Віші, Баден-Баден, Карлсбад (Карлові Вари). Відпочинок на цих курортах був привілеєм англійських лордів і банкірів, німецьких баронів і фабрикантів, російських дворян, індійських магараджів й американських плантаторів, тобто заможних шарів населення.

Подальше розширення міжнародних економічних зв'язків, що виражалися в першу чергу в розвитку світової торгівлі, призвело до збільшення світової рухливості населення. Ще великим зростанням рухливості населення супроводжувалося посилення міжрайонних господарських і культурних зв'язків усередині окремих країн. Активізація як світових, так і внутрішньодержавних господарських зв'язків сприяла зародженню такої форми подорожей, що в майбутньому (у період після Другої світової війни) стануть називати масовим

туризмом..

За твердженням більшості дослідників туризму, перші туристські подорожі було організовано англійським підприємцем Томасом Куком спочатку територією Англії, а потім і за її межами. Однак і в цей час закордонні туристські поїздки були через свою дорожнечу доступні лише обраним.

Поява автомобіля значно збільшує рухливість населення і “скорочує” відстані. Традиційні курорти у двадцяті роки минулого століття стають тісними. З’являються нові курорти в Італії, Франції, США – Ріміні, Сан-Ремо, Канни, Сен-Троpez, Майамі.

Якісне зрушення в характері рекреації відбувається в період між Першою і Другою світовими війнами: поїздки тепер відбуваються не тільки заради розваги й лікування, але й із

пізнавальною метою. Підсилюється тяга до безпосереднього знайомства з природними, культурно-історичними, архітектурними й іншими скарбами своєї й інших країн світу. І все ж туризм ще не мав масового характеру, хоча вже й не був туризмом одинаків. До туризму залучаються досить широкі шари інтелігенції.

Після Другої світової війни, у кінці 40-х років ХХ сторіччя, починається сучасний етап у розвитку внутрішнього й міжнародного туризму. Правда, не у всіх країнах він почався саме

в 40-х роках. У країнах, які значно потерпіли від війни, початок цього етапу відсунувся фактично на кінець 50-х років. У цілому ж у цей період настільки стрімко розвивається як внутрішній, так і міжнародний туризм, що не тільки журналісти, але й учені стали говорити про туризм як про феномен ХХ століття, проводячи паралелі між зростанням туризму і темпами науково-технічної революції.

Які ж були головні причини настільки динамічного зростання туризму? Їх багато. Головна причина – стрімке зростання продуктивності суспільної праці у сфері матеріального виробництва, що було викликано науково-технічною революцією, яка збігається за часом з етапом масового

туризму.

Високий рівень загального економічного розвитку суспільства спричиняє зміни структури необхідних потреб людини. Підвищення матеріального, а слідом за ним і поступове зростання культурного рівня населення спричиняє істотні зрушення в структурі споживання, які виражаються в тому, що в населення швидше зростають запити в послугах, ніж у матеріальних благах. Це пов'язане з тим, що елементарні потреби людини (харчування, одяг і житло) мають відносну межу насичення порівняно з підвищеними потребами, що належать інтелектуальним запитам людини. Високі економічні показники – це не самоціль, а засіб задоволення людських потреб, засіб підвищення рівня життя населення.

Матеріальною передумовою масовості рекреації був *прогрес на транспорті*. При цьому справа не тільки в різкому збільшенні швидкостей, але й у значному зниженні транспортних тарифів і різкому збільшенні числа перевізних засобів у суспільному секторі, а також у наявності великої кількості особистих транспортних засобів. Природно, коли говорять про транспорт, не випускається з уваги й значно розвинена транспортна інфраструктура, у географічному плані вона перетворюється в транспортну систему, що з'єднує найбільш віддалені райони світу й населені пункти в межах країни. Збільшення швидкостей при цьому дозволяє різко скоротити час перебування в дорозі й за цей рахунок збільшити час перебування в рекреаційному районі або центрі, а також відвідати віддалені від місця проживання райони. На сьогоднішній день на надзвуковому літаку з Європи в будь-яке місце Земної кулі можна потрапити в межах 24 годин. Зниження трансферних тарифів зробило доступним туризм і для населення з невисокими грошовими доходами.

Істотним фактором росту рекреаційних міграцій є також *негативні наслідки концентрації населення у великих індустриальних центрах і сучасних виробничих умов*. Механізація й автоматизація виробничих процесів скорочують фізичні

навантаження, що саме по собі непогано, але відсутність фізичних навантажень й у вільний час призводить до хвороби ХХ століття – гіподинамії (недостатності руху). У зв'язку із цим збільшується роль активної рекреаційної діяльності, що компенсує недостатній рух.

Гіподинамія супроводжується “емоційною втомою”, що має негативний вплив на здоров'я. “Емоційна втома” викликається складністю сучасного виробництва й специфічних умов невиробничої діяльності. Йдеться про надлишок швидко мінливих зорових і звукових подразників, забруднення повітря, велику кількість інформації, періодичну теплову дискомфортність (літній перегрів). Рекреаційна діяльність – це віддушина, що задовольняє природний потяг людини до природи.

У ХХ ст. у деяких регіонах світу туризм перетворився в настільки масове явище, що феномен рекреації став особливим предметом уваги. Рекреаційна географія розвивається одночасно з розвитком географічного пізнання, що у свою чергу тісно пов'язано з процесами освоєння територій різного типу соціокультурних утворень.

Для того щоб зрозуміти, що собою являє рекреаційна географія, розглянемо спочатку, що ж таке рекреація. З Російського Енциклопедичного Словника (т. 2, 2000) маємо таке визначення:

Рекреація (у перекладі з польської мови *rekreasja* – відпочинок, із латині *recreation* – відновлення) – це:

- 1) *свята, канікули, зміна в школі (застаріле);*
- 2) *приміщення для відпочинку в навчальні заклади;*
- 3) *відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці.*

Дослідженням цього явища займаються фахівці різних галузей знання (географи, біологи, психологи, екологи, медики, соціологи, економісти). У зв'язку із цим слід зазначити великі труднощі у визначенні кола понять, що належать до рекреаційної діяльності. Рекреація як така є одним з основних об'єктів дослідження таких наук, як рекреаційна

географія, рекреалогія, рекреаційне природокористування та інших.

Визначення основних понять, пов'язаних з явищем рекреації, виявляється дуже складним. Це пояснюється рядом причин. По-перше, тим, що не існує єдиного міжнародного термінологічного стандарту із цієї тематики. У різних країнах панує досить різне офіційне розуміння (і, відповідно, тлумачення) понять і термінів, пов'язаних із рекреацією і сферою дозвілля. По-друге, у нашій країні не існує єдиної законодавчої бази, у якій було б точно визначено коло основних понять, пов'язаних із рекреацією й індустрією дозвілля.

По-третє, через різні причини такі поняття, як рекреація, туризм, відпочинок, екскурсія, вільний і рекреаційний час, дозвілля та інші, в реальних умовах найчастіше не дуже помітні.

В.А. Квартальнов в одній зі своїх останніх робіт (Енциклопедія туризму, 2000) наводить такі визначення цьому поняттю.

Рекреація – це:

- розширене відтворення фізичних, інтелектуальних й емоційних сил людини;
- будь-яка гра, розвага тощо, використовувана для відновлення фізичних і розумових сил;
- найшвидше зростаючий сегмент індустрії дозвілля, пов'язаний з участю населення в активному відпочинку на свіжому повітрі, що відбувається переважно на уїк-енд;
- перебудова організму й людських популяцій, що забезпечує можливість активної діяльності за різних умов, характером і змінами навколишнього середовища;
- цивілізований відпочинок, що забезпечується різними видами профілактики захворювань у стаціонарних умовах, екскурсійно-туристськими заходами, а також у процесі занять фізичними вправами.

Оскільки просторовими аспектами рекреації й рекреаційної діяльності займається саме рекреаційна

географія, отже, можна дати визначення: **рекреаційна географія** – наука, що вивчає географічні закономірності функціонування й розвитку територіальних систем організації діяльності людей поза робочим часом.

При визначенні *об'єкта* й *предмета* рекреаційної географії важливо виходити з таких тез:

- 1) географічне пізнання не універсальне – воно тісно пов'язане із соціокультурними територіальними структурами. Отже, у межах кожного соціокультурного утворення складається своє розуміння того, що є об'єктом і предметом рекреаційної географії;
- 2) кожне соціокультурне утворення має власну логіку еволюції. Отже, рекреаційна географія як галузь наукового пізнання може мати місце далеко не у всіх типах утворень. Це не показник розвиненості або недорозвиненості того або іншого соціокультурного утворення, але тільки показник його потреби в такій галузі пізнання, як рекреаційна географія.

Ці дві тези важливі для розуміння відносності об'єкта й предмета рекреаційної географії. Треба уникати невиправданої універсальності у визначенні об'єкта й предмета, коли вони уявляються єдиними й незмінними для всіх часів і народів. Наприклад: розвиненість науки як системи знання, діяльності й організацій у західноєвропейських країнах або США не свідчить про її перевагу над мусульманськими країнами, у яких науці не приділяється настільки велика увага.

В Україні **об'єктом** дослідження рекреаційної географії є об'єкти й суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях.

Під *об'єктами* рекреації розуміють матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, що є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини. Це свого роду тло для безпосередньої рекреаційної діяльності.

Під *суб'єктами* рекреації розуміють людей, які ведуть

рекреаційну діяльність.

Під *рекреаційною діяльністю* розуміють різноманітну діяльність людей, орієнтовану на відновлення власних сил.

При визначенні *предмета* дослідження необхідно уточнювати, про який час і соціокультурне утворення йдеться.

Із самого початку свого виникнення рекреаційна географія при невеликому й добре скоординованому науковому співтоваристві фахівців мала чіткий об'єкт дослідження – територіальні рекреаційні системи. На ТРС було сконцентровано основну увагу фахівців. Усі публікації недавнього минулого з вражаючою однотайністю називають ТРС предметом дослідження рекреаційної географії.

Відмінною рисою радянської рекреаційної географії можна вважати тверду практичну орієнтацію й те, що вона була, ймовірно, найбільш конструктивною з усіх географічних дисциплін. Розробки з рекреаційної географії реально використовувалися на практиці, що було справою не досить звичайною.

Майже до кінця 80-х років ХХ ст. рекреаційна географія дійсно могла визначатися як суспільно-географічна дисципліна, що займається вивченням територіальних рекреаційних систем. Наприкінці 90-х років давати таке визначення було вже немислимо. Багато створених у СРСР ТРС потрапили в зони етнічних і регіональних конфліктів. Після розпаду СРСР ТРС серйозно деградували й для відновлення мають потребу в колосальних інвестиціях. У сучасних умовах жодна держава, що утворилася на місці колишнього СРСР, піти на такі інвестиції не може. Україна, Грузія, прибалтійські республіки не в змозі навіть просто підтримувати на колишньому рівні ТРС, розташовані на їхніх територіях, і яскравий приклад тому – стан рекреації в Криму.

З кінця 90-х років і на перспективу **предметом** дослідження рекреаційної географії стало вивчення просторових закономірностей й особливостей поведінки

людей у процесі рекреаційної діяльності й розміщення рекреаційних об'єктів.

Рекреаційна географія – фундаментальна географічна дисципліна. Вона не займається тільки вузьким аспектом літнього відпочинку біля теплого моря. Дуже великий пізнавальний аспект рекреаційної географії.

Під час аналізу місця рекреаційної географії в системі географічних наук потрібно враховувати, що сама ця система не носить універсального характеру. Залежно від того, в якій соціокультурній системі (СКС) розвивається географічна наука

й про яку СКС йдеться, структура географічної науки може істотно розрізнятися. Наприклад, у китайській географічній науці кількість складових її дисциплін та їхній характер істотно відрізняються від того, що має місце в західній або українській географічній науці.

Географічна наука в Україні має досить складну структуру й нараховує до 20 дисциплін. Найбільш загальний і розповсюджений поділ географічної науки полягає у виділенні блоків природних і суспільних географічних дисциплін. Поєднає їх те, що вони орієнтовані на дослідження просторових процесів і систем. У них чимало спільного й у зв'язку з дослідженням географічної оболонки Землі в цілому.

Необхідно виділити три блоки географічних дисциплін, які формують систему географічних наук:

- 1) *суспільні (гуманітарні)* географічні дисципліни (економічна географія, соціальна географія, географія населення й міграцій, географія сфери обслуговування, географія культури, рекреаційна географія та інші дисципліни);
- 2) *природничі* географічні дисципліни (фізична географія, географія ґрунтів, географічна кліматологія, геоморфологія, біогеографія й інші дисципліни);
- 3) *теоретичні й методологічні* географічні дисципліни (теоретична географія; метагеографія, що включає історію й методологію географічної науки;

картографія).

Рекреаційна географія – частина блоку гуманітарних географічних дисциплін. Вона тісно пов'язана з іншими гуманітарними географічними дисциплінами, а також із природничо-географічними й теоретико-методологічними географічними дисциплінами. Залежно від дослідницьких і практичних завдань, що стоять перед рекреаційною географією, формується такий альянс географічних дисциплін і підходів, що найбільше сприяє їхній правильній постановці й рішенню.

Рекреаційна географія має реальний сенс тільки в сполученні з іншими науковими й прикладними дисциплінами, що вивчають різні аспекти рекреації. Таких дисциплін чимало, хоча часом вони мають характер не стільки нещодавно сформованого наукового напрямку, скільки проблемної галузі. Серед них можна виділити комплекс дисциплін, що займаються вивченням міст. Вивчення рекреації міського населення – велика тема. Зокрема на тему відпочинку міського населення видається й регулярно реферується велика кількість літератури різними мовами. Прикладом іншої дисципліни, пов'язаної з вивченням і практичною організацією рекреаційної діяльності, є районне планування.

У цілому феномен рекреації становить інтерес для різних дисциплін. Географічне дослідження рекреації – лише один з існуючих підходів, із чого треба зробити ряд висновків:

- а) у географічному дослідженні рекреації не слід дотримуватися тільки вузької практичної орієнтації (таку орієнтацію мають напрями типу містобудування й районного планування, що перебувають на самому піку практики);
- б) потрібно брати до уваги роботи, присвячені дослідженню рекреації, з інших галузей знання. Під час читання конкретної роботи, особливо з окремих питань рекреаційної тематики, іноді немає можливості визначити, до якої галузі наукового пізнання або практичних додатків належить ця робота;

в) потрібно орієнтуватися на вивчення саме географічної специфіки рекреаційної діяльності, тобто її просторових аспектів і розміщення рекреаційних об'єктів. Це стосується, в основному, квартального й річного циклів рекреації. Описом просторових аспектів проявів рекреаційної діяльності професійно не займається ніхто, крім географів. У цьому специфіка й неминуща значимість географічної науки.

Функції рекреації. Хоча в науці дотепер не існує загальноприйнятої класифікації суспільних функцій рекреації, їх можна було б розділити на 3 основні групи:

- 1) медико-біологічну;
- 2) соціально-культурну;
- 3) економічну.

Медико-біологічна функція полягає в курортно-санаторному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення через туризм – один зі шляхів рішення проблеми зняття виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Але це не єдиний, зрозуміло, шлях. Так, наприклад, ученими ведуться пошуки оптимального територіального планування міст майбутнього, які б врівноважили взаємодію людини з навколишнім середовищем у міських умовах.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні, або духовні, потреби – це потреби пізнання в найбільш широкому аспекті, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому, пізнання сенсу й призначення свого існування. Туризм відкриває великі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу.

Серед *економічних функцій* рекреації головне місце належить такий із них, як просте й розширене відтворення робочої сили. Рекреація зберігає суспільно необхідний час. З погляду політичної економії, праця у сфері відпочинку й туризму

накопичується, потім упредметнюється опосередковано через працівників матеріального виробництва. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону. З економічної точки зору, важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту товарів і послуг, що спричиняє формування цілої сфери господарської діяльності, яка розширює асортименти продукції, що випускається традиційними галузями промисловості й сільського господарства.

Рекреація виконує й інші економічні функції. Це, наприклад, такі як:

- 1) прискорений розвиток господарської структури певної частини території країни;
- 2) розширення сфери застосування праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування й у галузях, пов'язаних із рекреацією посередньо;
- 3) істотний вплив на структуру балансу грошових доходів і витрат населення по території країни на користь рекреаційних районів;
- 4) підвищення ефективності іноземного туризму як джерела одержання іноземної валюти.

□■□■□ КЛАСИФІКАЦІЯ □■□■□ РЕКРЕАЦІЇ Й ТУРИЗМУ

Розглянемо більш детально структуру рекреаційної діяльності, виходячи з викладених теоретичних основ. У науковій літературі зустрічаються різноманітні класифікації й угруповання рекреаційної діяльності. Частіше за все в їхній основі лежать: мета подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість подорожі й перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять тощо.

Із **просторової точки зору** виділяються два стандарти рекреації – *пасивний* та *активний*. Під “пасивною рекреацією” ми розуміємо відпочинок за місцем свого основного проживання; “активна рекреація” пов’язана з переміщеннями за межі свого основного місця проживання.

На підставі **критерію повторюваності** рекреаційної діяльності виділяються п’ять типів рекреації:

1. *Добовий відпочинок* – цикл 24 години. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 8 годин – це сон.

2. *Тижневий відпочинок* – цикл у 7 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити в 6-8 годин. Звичайно цей час пов’язаний із відвідуванням прилеглих місць, приємних для відпочинку (парки тощо).

3. *“Квартальний” відпочинок* – цикл 65–90 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 8 годин. Звичайно виражається в одноденних відвідуваннях не дуже віддалених від основного місця проживання привабливих для відпочинку місць. З прогресом у транспортних засобах радіус переміщень збільшується, але кількість

часу, який відводиться на переміщення, і сам факт кварталного відпочинку тривалістю близько 8 годин залишаються незмінними. Квартальний відпочинок може виражатися й у перебуванні на місці постійного проживання, але тоді змінюється регулярний стандарт проведення часу (приклад – свята з

пишними застіллями). Відсутність переміщень у просторі ще нічого не говорить про відсутність квартального циклу рекреації – це тільки особливість його конкретного прояву.

4. *Щорічний відпочинок* – цикл 365 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити в 10–14 діб. Він звичайно пов'язаний із досить тривалим перебуванням у віддалених від основного місця проживання місцях, найбільш привабливих за тими або іншими мотивами, наприклад релігійними або пізнавальними. З прогресом транспортних засобів радіус цього виду переміщень значно збільшується. Однак кількість часу і сам факт щорічного відпочинку тривалістю близько 10–14 діб залишаються незмінними.

Щорічний відпочинок може виражатися й у перебуванні на місці постійного проживання, але при цьому, як і при квартальному відпочинку, істотно має змінюватися звичайний стандарт проведення часу. Відмінність щорічного циклу від квартального просторово пасивного циклу рекреації – у його тривалості.

5. *Життєвий відпочинок* – цикл, що охоплює 10–15 років. Безпосередній час, що відводиться на відпочинок, можна умовно визначити в 10–30 діб. Звичайно виражається в досить тривалих відвідуваннях гранично віддалених від основного місця проживання місць, максимально привабливих за тими або іншими ознаками, або в гранично відмінних стандартах проведення часу в місці свого постійного проживання. Часто пристосовується до унікальних подій життя (наприклад святкування одруження й весільні подорожі). Розвиток цивільної авіації зробив відстань практично не обмеженою. В умовах кінця ХХ ст. життєвий цикл відпочинку може бути пов'язаний із навколосвітньою подорожжю. Незважаючи на потенційну можливість збільшення подоланих відстаней, кількість часу, який відводиться на переміщення, і сам факт життєвого відпочинку тривалістю близько 10–30 діб залишаються незмінними. На відміну від інших типів рекреації, цей тип проявляється не у всіх людей, і на це є випадкові

причини (особисті, соціальні та інші).

У цій моделі найбільш суттєве те, що у випадку просторово активної рекреації радіус переміщень наростає з кожним рівнем. Добова рекреація – це найбільш незначні переміщення. Її антиподом є річний і життєвий типи, які, як правило, мало залежать від обмежень просторового характеру.

Добовий і тижневий цикли рекреації, безсумнівно, породжені біологічними особливостями життєдіяльності людини. Причини добової рекреації – у денній стомлюваності: певний час потрібно спати й проводити поза роботою. Причини тижневої рекреації приблизно ті й самі – 40–50 годин робочого

часу на тиждень гарантують розуміння того, чому наприкінці тижня виникає бажання відпочити. Усе це природна біологічна реакція на стомлення, і, як наслідок, два типи рекреації присутні у всіляких культурах і знаходили місце за всіх часів. Добовий і тижневий типи рекреації, як правило, не знаходять просторового вираження: переміщення від “місця стомлення” до “місця рекреації” найнезначніші.

Квартальна рекреація – більш складне явище, але її причина цілком очевидно пов’язана з нагромадженням утоми від тривалого перебування в одному місці – місці постійного проживання. Це також явище універсальне, властиве всім людям, хоча форми реалізації квартального відпочинку можуть розрізнятися залежно від етапу еволюції й типу соціокультурного утворення.

Річна рекреація – складне явище, характерне тільки для деякої частини населення й далеко не завжди залежне від безпосередніх його (фінансових тощо) можливостей. Поїздки на більші відстані – це певний стан душі, викликаний усвідомленням доступності навіть найвіддаленіших об’єктів.

Відпочинок – це не стільки переміщення в приємне, але віддалене місце, скільки пошук різноманітності. Досягнення приємної різноманітності – найзагальніша і найвизначніша характеристика рекреації. Раз на рік необхідно досягати максимальної різноманітності; раз на квартал – меншої, але також виразно вираженої різноманітності. Вона може бути

досягнута й без переїзду з основного місця проживання. Із просторової точки зору, це пасивна форма рекреації, але, проте, вона виконує свої функції й нічим принципово не відрізняється від просторово активної форми. Для щорічного відпочинку зовсім не обов'язково кудись їхати – потрібно лише категорично змінити спосіб життя.

Існує класифікація туризму, заснована на **цілях подорожі**. Вона має дискусійний характер. Дослідники розходяться в думці про галузеву структуру туризму. Більшість авторів одностайна в головному й розрізняє подорожі з метою розваги й відпочинку, з одного боку, і діловий туризм – з другого, котрим відповідають різні моделі поведження відвідувачів. Також виділяється релігійний і лікувально-оздоровчий туризм, хоча цілей подорожей набагато більше.

Подорожі з метою розваги й відпочинку становлять основу міжнародного туристського обміну. На їхню частку припадає близько 70 % світового туризму.

Як і раніше, підвищеним попитом у населення користуються поїздки до сонця й моря. *Купально-пляжний* відпочинок традиційно вважається кращим засобом зняття нервового

й фізичного стомлення, регенерації сил та енергії. Наприклад, головним мотивом приїзду до Греції або Іспанії, за даними опитування, є літній приморський відпочинок – 70 % туристів.

Відпочинок біля води й на воді включає різні рекреаційні заняття: купання, сонячні ванни, прогулянки берегом, гра в м'яч на пляжі, водні лижі.

Прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок включає такі заняття, як прогулянки на свіжому повітрі, огляд пейзажів, збір грибів і ягід, морських моллюсків, коралів й інших дарунків природи.

Маршрутний туризм часто ототожнюють із туризмом взагалі. Він може бути спортивним (кваліфікаційним), а може носити аматорський, тобто просто оздоровчий характер. За характером подоланих перешкод найчастіше він поділяється на рівнинний та гірський. Цей вид рекреації заснований на

прагненні людини переборювати природні перешкоди, протиборствувати із природою, наблизитися до неї. Маршрутний туризм тісно пов'язаний із пізнавальним краєзнавчим туризмом, із патріотичним молодіжним рухом. За характером засобів, що використовуються, він може бути пішохідним, моторизованим тощо. Різний і радіус його дій: місцевий (на околицях), обласний, державний.

Великий розвиток одержав *водний туризм*, як прогулянковий, так і спортивний. Ці види включають водно-моторний спорт, воднолижний спорт, веслування на каное, вітрильний спорт тощо. Як правило, ці види туризму пов'язані з купально-пляжним туризмом у рекреаційних комплексах, що динамічно зводяться на берегах морів, озер і рік.

Усе більш популярним стає *підводний спортивний туризм* із метою фотополювання й підводного полювання на морських тварин. Підводні види спортивного туризму включають не тільки елементи спорту, але й елементи пізнавального інтересу. Пізнавальний аспект має, наприклад, археологічний підводний туризм, що розвивається в середземноморських країнах, де туристів приваблюють руїни античних міст-портів під водою. Великі перспективи підводного туризму є в тропічних країнах на коралових рифах.

Відома популярність *рибальського туризму*. Про його роль говорить частка витрат на придбання населенням США рибальського й мисливського спорядження в загальних витратах на рекреаційні товари – 26 %.

Мисливський туризм. Полювання пов'язане з подорожжю й переслідує як головну мету відпочинок на природі, а не матеріальне збагачення. Такі види туризму, як фото- і кінополювання, належать до пізнавальної форми туризму. Мисливський туризм усе більше регламентується у зв'язку із проблемами охорони тваринного світу. Це також один із найдорожчих видів іноземного туризму. Особливо дорогі сафари в Африці. У багатих іноземців викликають інтерес зони полювання в Африці, Азії, США, Канаді, Європі й Австралії, більша частина мисливців-туристів у ці країни прибуває з

густонаселених країн зі збіднілими мисливськими угіддями: із Франції, Італії, Бельгії, Швеції, Великобританії, США.

Великою популярністю користуються джип-сафарі. Організується колона автомашин, у якій, крім власне джипів із туристами й провідниками, використовують транспорт супроводу з наметами, продовольством, паливом, харчуванням тощо.

У програму туру входить не тільки відвідування визначних пам'яток місцевої природи й полювання, але й навчання водіння машини у важких умовах, подолання перешкод, устрою табірної життя, вивчення техніки виживання в екстремальних умовах.

Гірничо-лижний туризм в останні роки одержує стрімкий розвиток. Створюються спеціалізовані гірничо-лижні курорти з розвиненою системою обслуговування. *Альпінізм* також стає більш масовим. Усі власне рекреаційно-спортивні заняття висувають високі й досить однозначні вимоги до природно-територіальних комплексів. Це відбивається в спортивних нормативах, що визначають тип і кількість перешкод, які підлягають подоланню, характеристиці трас тощо.

Екологічний туризм – нова галузь туризму, що одержала другу назву “природний туризм із м'яким дотиком до природи”, тобто туризм, що забезпечує мінімальний вплив людини на природу. Програми екотурів передбачають звичайно відвідування екологічно чистих місць, природних резервацій і заповідників (субтропічні болота Еверглейдс у США, акваторії Галапагоських островів, Національний парк Какаду в Австралії, антарктичний півострів тощо).

Також організуються тури історії природи (подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи й місцевої культури). Вони являють собою сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, що пролягають спеціально обладнаними екологічними стежками, найчастіше в заповідниках і національних парках.

В останній час відзначається процес зближення екологічного з іншими видами туризму. Тяга до природи присутня

й у масовому туристському русі. Купально-пляжний відпочинок, круїзи, ділові поїздки нерідко включають відвідування національних або природно-етнографічних парків. Межі власне екологічного туризму стають усе більш розмитими, а його масштаби й соціально-економічне значення все зростає.

До туризму з метою відпочинку й розваг можна також віднести *пригодницькі подорожі*. Звичайно це нестандартний тур в екзотичні й екологічно чисті природні резервації, пов'язані

з незвичайними подорожами, нетрадиційними транспортними засобами. В окремих випадках такий тур пов'язаний із ризиком і серйозними фізичними навантаженнями, наприклад: сплав річкою Колорадо на надувних човнах, подорож Кольським півостровом узимку на собачих запряжках, сходження на Кіліманджаро або Еверест. Такий туризм близький до спортивного, однак маршрути краще підготовлені й умови істотно комфортніші, ризик зводиться до мінімуму за рахунок забезпечення провідниками, проміжними таборами, туристським спорядженням.

Також аматорам гострих відчуттів пропонується загадковий пригодницький тур, учасники якого не ознайомлені заздалегідь із його програмою, і все, придумане організаторами,

є для туристів несподіваним, але приємним сюрпризом.

Тури на місця катастроф, на погаслі вулкани, на затонулі судна. Улітку 1998 р. науково-дослідне судно “Академік Келдиш”, оснащене глибоководними підводними апаратами, доставило групу ентузіастів в Атлантику й організувало спуски на дно на місце загибелі легендарного “Титаніка”. Затонулий корабель розбурхує уяву туриста й викликає великий інтерес. Якщо поблизу від туристського центру затонулого корабля немає, його затоплять спеціально на потребу туристам. Кубинці для цих цілей закупили старий радянський есмінець і затопили біля берега для організації підводних експедицій.

Популярністю користується також огляд Чорнобильської АЕС

із вертольота.

Тури з метою пошуку скарбів також належать до розважального туризму. Розрізняються професійні експедиції в пошуках скарбів й аматорські – пригодницькі, з наданням можливості помити золотий пісок у відходах золоторудного виробництва, пошуку дорогоцінних каменів. Наприклад, авіакомпанія “Пан-Американ” організує 24-денну подорож до Австралії й Нової Зеландії з метою пошуку дорогоцінних мінералів.

На островах Індійського океану пропонують туристам лопату й карту з приблизним місцем розташування закопаного скарбу – такий вид занять входить у перелік острівних розваг туристів.

Секс-тури, головною метою яких є участь у розвагах сексуального характеру. Такі тури бувають декількох видів, наприклад, тури для чоловіків (рідше жінок) у спеціальних цілях для розваг із місцевими жінками (чоловіками), відвідування публічних будинків тощо. Такі тури (неофіційно) пропонують

до Нідерландів, Таїланду, на острови Карибського моря тощо. Також розробляються тури на спеціальні заходи для представників сексуальних меншостей. Усі секс-тури пропонуються неофіційно і, по суті, є протизаконними.

Пізнавальна рекреація. Пізнавальні аспекти властиві значній частині рекреаційних занять. Невід’ємною частиною будь-якого відпочинку є ознайомлення з історико-культурними визначними пам’ятками, відвідування театрів, музеїв, тобто розширення загального кругозору. Особливе тяжіння людина відчуває до культури, історії, релігії, традицій й побуту народів. Більш повне уявлення про ці сторони людського життя формується в результаті безпосередніх контактів із місцевим населенням, які стають можливими завдяки туризму. Беручи до уваги масштаби й значення пізнавального туризму, більшість дослідників відносять його до числа найвизначніших субгалузей туризму, поряд з оздоровчим і спортивним.

Один із пізнавальних видів рекреаційної діяльності – *спостереження за тваринами*. Так, у світовій практиці є прецедент використання котикового лежбища як видовища для

туристів. На острові Св. Павла (острова Прибилова, Берингове море, США) перебувають 10 котикових лежбищ. На одному з них улаштована галерея й оглядова вежа для туристів. Туристи роблять фотографії й кінофільми про життя котиків.

З деякою натяжкою до пізнавальних турів можна віднести *військові тури* на місця боїв й історичних боїв для ветеранів і родичів загиблих воїнів; відвідування військових об'єктів і полігонів, бойових морських кораблів і підводних човнів; катання на військовій техніці; стрілянину з військової зброї на полігонах й у тирах; участь туристів як глядачів у військових маневрах і навчаннях, запуску космічних кораблів на космодромах, а також відвідування концтаборів і в'язниць, хоча такий захід є лише складовою частиною туру.

Ностальгічний (етнічний) тур на місця історичного проживання, для зустрічі з родичами або ознайомлення з особливостями культури й побуту певної етнічної групи теж можна віднести до пізнавального туризму. Сюди ж можна віднести

й *ритуальний тур* на місця поховання родичів або загиблих у війнах. Багато туристів відвідують місця свого історичного проживання саме з метою побачити могили своїх предків.

Діловий туризм пов'язаний із розширенням міжнародних науково-технічних контактів між фахівцями й ученими. До ділового туризму належать поїздки в службовими справах без одержання прибутків у місці перебування. Діловий туризм підрозділяється на бізнес-поїздки, конгресно-виставковий та інсентив-туризм (поїздки, якими фірми нагороджують своїх працівників за високі показники в роботі).

Діловий туризм у тій або іншій формі існує вже давно (у США, наприклад, він виник більше ста років тому, у Європі – в 1950-ті рр.), але особливого розмаху набув тільки в 1990-х рр., ставши в питомому відношенні найбільш прибутковою галуззю цієї сфери. За даними ВТО, прибутки від ділового туризму щорічно збільшуються на 4 %.

В економіці розвинених країн діловий туризм за прибутковістю можна порівняти з нафтовим бізнесом. Багато

держав культивують у себе конгресний туризм. Так, на Європу припадає 56% усіх міжнародних форумів, у США конгресні бюро є в кожному невеликому місті. За статистикою, щоденні витрати ділової поїздки бізнесмена в середньому втриє перевищують витрати звичайного туриста.

Подорож із релігійними цілями – найдавніший вид туризму. Релігійний туризм включає паломництво, пізнавальні поїздки з метою ознайомлення з релігійними пам'ятниками або історією релігії, наукові поїздки релігійних діячів і вчених-релігієзнавців.

У зв'язку з релігійними переконаннями або цікавістю щодо своєї або чужої віри люди в усьому світі подорожують, щоб відвідати Святу Землю, Ватикан, Мекку, монастирі та інші святі місця. Паломництва відбувалися й відбуваються, щоб позбутися хвороби, уникнути нещастя, спокутувати гріх. Багато віруючих їде до Єрусалима поклонитися Гробу Господню. Прихильники ісламу їдуть у Мекку, щоб сім разів обійти навколо Кааби й доторкнутися до чорного каменя. Центри буддійського паломництва розташовані в азіатських країнах (Китай, Індія, Шрі-Ланка тощо). Православні прагнуть відвідати Афон, Валаам, Києво-Печерську лавру тощо.

Участь у релігійних церемоніях як глядачів також привертає увагу туристів. Різдво, Масляна, Великдень та інші свята активно відзначаються в Україні навіть тими, хто не є віруючими цієї конфесії. На туристському ринку пропонується безліч турів на Різдво й барвисті свята різдвяного тижня в країні Західної й Північної Європи, де ці свята яскраві й показні.

Лікувально-курортна рекреація розрізняється за основними лікувальними природними факторами: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. Відповідно до них вона ділиться на три основні групи: *кліматолікування, бальнеолікування, грязелікування*. Умови лікувально-курортної рекреації мають строго відповідати медико-біологічним нормам. Території, які виділяються курортологією для лікування людей, відповідають строго заданому набору

властивостей.

Лікувально-курортна рекреація має ряд відмінних рис. По-перше, перебування на курорті, незалежно від типу останнього й захворювання, має бути тривалим, не менше трьох

тижнів. Тільки в цьому випадку досягається бажаний оздоровчий ефект. По-друге, лікування на курортах коштує дорого, хоча останнім часом стали розроблятися порівняно дешеві

тури. Цей вид туризму розраховано переважно на заможних клієнтів.

Останнім часом, зберігаючи лікувальну функцію, курорти роблять більш різноманітну програму перебування пацієнтів, проводять культурні й спортивні заходи. Вони пропонують широкий вибір комплексів оздоровчих і відновлюючих сили послуг.

За **характером організації** рекреація ділиться на *планову (регламентовану)* і *самодіяльну*. Плановий туризм регламентується державою за допомогою системи законодавчих та нормативних актів і становить основу світової індустрії масового туризму. *Планова рекреація* – це подорож і перебування за точним, заздалегідь оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно із заздалегідь придбаною путівкою на певний строк (ті, хто відпочиває в санаторіях, будинках відпочинку й на турбазах). Якщо рекреантам надається лише частина послуг, то таке обслуговування буде частковим. Під *самостійною неорганізованою рекреацією* розуміється самостійна подорож рекреанта, не зв'язаного ніякими взаємними зобов'язаннями з рекреаційними підприємствами. Саме цей вид рекреації виступає на цьому етапі індустрії туризму як найгостріша проблема. Так, у сезон-пік у Причорномор'ї на частку неорганізованих рекреантів доводиться близько 50–75% загальної чисельності туристів, що створює особливу напруженість у функціонуванні транспорту й сфери обслуговування.

За **числом учасників** розрізняють *індивідуальний* і *груповий туризм*. Індивідуальний туризм – це подорож не тільки однієї людини, але й родини.

Поняття групи туристів, тобто її мінімальної чисельності, залежить від виду туристської послуги. На деяких видах транспорту груповий квиток і, відповідно, групову знижку в ціні можна одержати при чисельності групи туристів від 5-6 осіб. При розміщенні готелі надають групові знижки для групи, починаючи з 11 осіб. Однак, якщо це дорога бізнес-група, то мінімальна чисельність може бути визначена як 7 осіб.

Індивідуальний тур завжди дорожче за груповий. Наприклад, вартість обслуговування в тризірковому готелі у двомісному номері для індивідуалів – 55–60 USD на особу, для груп туристів ціна буде значно нижчою – 18–20 USD на особу. Аналогічні групові знижки може бути встановлено на обслуговування в ресторанах, музеях, розважальних центрах тощо.

За **ознакою рухливості** туризм поділяється на *стаціонарний* і *кочовий*. Це досить умовний розподіл, оскільки туризм, по-перше, обов'язково пов'язаний із переміщенням з місця проживання в місце відпочинку, а, по-друге, туристи навіть

у так званих місцях відпочинку відзначаються великою рухливістю. У Приазов'ї лише 10 % відпочиваючих проводять увесь свій час на території установ відпочинку. При виділенні стаціонарного туризму підкреслюється, що в цьому випадку подорож здійснюється заради перебування на певному курорті. До стаціонарних форм туризму належать лікувальний туризм й окремі види оздоровчо-спортивного туризму. Кочовий туризм припускає постійне пересування, зміну місцеперебування. Тут перебування носить підлеглий характер. Зі зростанням технічних можливостей транспорту підсилюється тенденція до кочового туризму, схильність туриста до “споживання простору”.

Багато видів рекреації мають сезонний характер як за природними, так і соціально-економічними причинами. За

сезонністю виділяють *активний туристський сезон, міжсезон і несезон*. Сезонність породжує багато соціальних й економічних проблем. Насамперед сезонність знижує рентабельність експлуатації рекреаційної інфраструктури, створює піки й “провали” у зайнятості трудових ресурсів і навантаженні сфери обслуговування й транспорту. Так, зайнятість у приморських рекреаційних районах у зимові місяці знижується в 4 рази порівняно з липнем–серпнем.

Ряд видів рекреації, особливо лікувально-курортного типу, функціонують цілий рік, хоча й тут спостерігається нерівномірність рекреаційного потоку.

За **характером наданих транспортних послуг** туризм поділяється на автомобільний (індивідуальний), автобусний, авіаційний (рейсовий або чартерний), залізничний, водний (морський, річковий, озерний).

На частку *автотранспорту* припадає 3/4 усіх світових пасажирських перевезень. У Західній Європі близько 70 % туристів подорожують індивідуальним автомобілем. У США цей показник дорівнює 90 %.

В обслуговуванні туризму на короткі дистанції провідне місце посідає *автобусний* транспорт. Існують автобусні маршрути, якими туристи перетинають країни й цілі континенти, пересуваючись на автобусах магістралями від одного пункту до іншого. У загальному випадку туристи рідко ночують в автобусах, швидше за все передбачається ночівля в недорогих готелях або мотелях, але існують і спеціальні спальні автобуси.

Надвеликі та великі дистанції обслуговує *авіаційний* транспорт. Саме зі створенням високошвидкісних і безпечних лайнерів для пасажирських перевезень різко інтенсифікувалися туристські потоки між континентами.

Для туристських перевезень використовуються як рейсові, так і чартерні лінії. Широке розповсюдження одержали чартерні авіаційні перевезення туристів. Чартерний літак – це літак, орендований на разове перевезення або кілька польотів. За допомогою чартерних літаків організуються так звані

інклюзив-тури, тобто групі туристські подорожі за задалегідь обумовленим маршрутом із попередньо оплаченими транспортними витратами.

Велике значення й місцевої авіації, багато маршрутів у межах країн із великою протяжністю територій передбачають переміщення саме на літаках. Так, основна частина турів Південною Африкою заснована на використанні повітряних перевезень. Мала авіація бере участь також у туристських перевезеннях на природні або важкодоступні для інших транспортних засобів об'єкти.

Залізничні туристські перевезення менш поширені, особливо в невеликих за територією країнах. Залізничний транспорт намагається витримати конкуренцію з боку інших видів транспорту шляхом підвищення комфорту й швидкостей.

Однак існують спеціальні залізничні маршрути, на яких туристів знайомлять із різними місцевостями та районами під час поїздки, при цьому вони проживають у купе комфортабельних вагонів, харчуються в пересувних ресторанах. Основні етапи пересування передбачені вночі, а вдень туристи відвідують

у туристських центрах місцеві визначні пам'ятки. Поширено поїздки на стародавніх поїздах гарними природними місцями в національних парках США, Канади, ПАР, Аргентини.

Роль *морського* транспорту в туризмі зростає лише через здійснення поромних перевезень, зокрема автомобілів туристів. А в останні десятиліття також стрімко зростає круїзний туризм. Круїз – це морська подорож, як правило, замкнутим колом на одному судні за певним маршрутом із зупинками

в місцях, що становлять інтерес, або ж у місцях, що є відправними пунктами для екскурсій. Круїзне плавання стає переважною формою експлуатації сучасного пасажирського флоту. Найбільшою популярністю користуються круїзи Карибським морем, Балтійським морем і навколо Скандинавії, відомий круїз із відвідуванням Аляски або антарктичних островів і територій. Морський круїз – дорога, елітна й престижна подорож і розрахована на клієнта високої

платоспроможності. Особливу привабливість і романтичність мають подорожі на вітрильних суднах або яхтах.

Практикуються й такі *специфічні* форми туристських подорожей, як пересування на оленях і собачих запряжках у районах Півночі, а також обльоти вулканів на вертольотах, подорожі на дирижаблях, повітряних кулях.

За **правовим статусом** туризм поділяється на *національний* (внутрішній), тобто туризм у межах власної країни, і *міжнародний*, або іноземний, туризм. Ці два види туризму в розвинутих у туристському відношенні країнах розвиваються разом. У протилежному випадку можуть складатися диспропорції в обслуговуванні внутрішніх та іноземних туристів, що порушує атмосферу гостинності, створює соціально-психологічну напруженість.

Міжнародний туризм підрозділяють на *активний* і *пасивний* залежно від його впливу на платіжний баланс країни. Для кожної країни подорож її громадян до інших держав називається пасивним туризмом, а приїзд іноземців – активним туризмом.

Внутрішній туризм, на відміну від міжнародного, не пов'язаний із перетинанням державного кордону й, отже, не вимагає дотримання туристських формальностей. Він являє собою міграційні потоки людей у межах країни постійного проживання з туристськими цілями. Національна грошова одиниця, яка використовується повсякденно, продовжує залишатися засобом обігу, а рідна мова – засобом спілкування. Такі подорожі порівняно легко організувати. За деякими оцінками, на частку внутрішнього туризму доводиться 80–90% усіх туристських поїздок, а загальний обсяг витрат на внутрішній туризм у 5–10 разів перевищує витрати туристів на міжнародні поїздки.

За **тривалістю перебування** міжнародний туризм поділяється на *короткостроковий* і *тривалий*. Якщо тривалість туристської подорожі або перебування становить не більше трьох діб, то його відносять до короткострокового туризму, а більше трьох діб – до тривалого. У міжнародному туризмі подорожуючих заради відпочинку менше 24 годин

включають у категорію “екскурсант”. Під екскурсією розуміється колективне відвідування музею, визначного місця, виставки тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою.

За **віковим складом учасників подорожі** туризм ділиться на дитячий (у середньому до 14–18 років), молодіжний (18–26), туризм осіб середнього віку (26–65) і туризм людей похилого віку (понад 65 років).

За **принципом формування ціни** виділяють *комерційний* і *соціальний туризм*. Спочатку вся туристська діяльність мала комерційний характер і здійснювалася з метою отримання великого прибутку. У сфері туризму, як і в будь-якому іншому секторі економіки, прибуток є головним джерелом засобів для розвитку й розширення виробництва, а також виплати дивідендів акціонерам. Він виступає одним із найважливіших результуючих показників роботи туристського підприємства, на який орієнтується потенційний інвестор при оцінці можливостей фірми. Прагнучи максимізувати свій прибуток, туристські компанії шукають оптимальне співвідношення між величиною витрат і ціною туристського продукту. Пропоновані ними товари й послуги розраховані в основному на людей із високим і середнім рівнем доходу, готових повністю оплачувати туристські витрати із сімейних бюджетів.

На протипагу комерційному туризму виник соціальний туризм. Із законодавчим закріпленням права на оплачувану відпустку в 1930-ті роки здавалося, що проблема відпочинку трудящих вирішена остаточно. Але в дійсності туристські послуги залишалися недоступними для більшої частини населення.

Коло споживачів особливо звужувалося в періоди економічних спадів, що супроводжувалися ростом числа безробітних і падінням реальних прибутків. Виникла гостра необхідність у соціальному туризмі як гарантованому мінімумі у сфері відпочинку. Він одержав підтримку на національному й міжнародному рівнях.

Концепція соціального туризму ґрунтується на трьох

основних принципах: забезпечення відпочинку всіх і кожного члена суспільства шляхом широкого залучення у сферу туризму людей із низьким рівнем прибутків, субсидування туризму бідних (незаможних) й активна участь центральних урядових, муніципальних, суспільних і комерційних структур у його розвитку. Ця концепція була реалізована на практиці у Швейцарії й Франції завдяки системі відпускних чеків.

За **кількістю витратних засобів** туризм поділяється на *масовий* та *елітарний*. Особливість сучасного етапу розвитку туризму розкривається через поняття “масовий туризм”. Воно відбиває процес демократизації й розширення туристського руху. У країнах Заходу більше половини населення є споживачами туристських товарів і послуг. Поняття “масовий туризм” було введено й використовується як альтернатива аристократичному туризму ХІХ ст., окремим дорогим видам туризму, орієнтованим на обрану публіку, і туризму в країнах, що розвиваються, де доступ до туристських благ місцевого населення обмежено через низький рівень життя.

На відміну від масового елітарний туризм розраховано на заможну клієнтуру. Для цієї категорії споживачів рівень цін на ринку не має особливого значення, але вони висувають підвищені вимоги до якості пропонованих товарів і послуг. У цьому зв’язку не можна не відзначити ту роль, яку елітарний туризм відіграє в розвитку туристського бізнесу в цілому. Тут задається імпульс розвитку всієї туристської індустрії. Він сприяє твердженню й поширенню нових більш високих стандартів обслуговування і, в кінцевому підсумку, сприяє поліпшенню якості життя населення. Тому елітарний туризм нерідко називають “туристським локомотивом”.

Природні передумови рекреації. Як галузь господарства й рід діяльності людини рекреація належить тій групі галузей і роду діяльності, які мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. У цьому подібність рекреації із видобувною, лісовою промисловістю, рибальством і сільським господарством.

Найважливішою складовою частиною рекреаційного потенціалу є **рекреаційні ресурси**, під якими розуміються *компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що характеризуються унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, цілющо-оздоровчою значимістю, що можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять.*

Рекреаційні ресурси впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, на формування рекреаційних районів і центрів, на їхню спеціалізацію й економічну ефективність. Але цей вплив не прямий. Він опосередковується соціально-економічними факторами й насамперед обсягом і структурою рекреаційних потреб.

Слід зазначити, що термін “рекреаційні ресурси” в науковий перебіг увійшов порівняно недавно. В 50–60-ті роки ХХ ст. він у науковій літературі не зустрічався. Очевидно, появу цього поняття варто відносити до 1968–1971 рр. Саме в ці роки Ю.К. Єфремов в одній зі своїх робіт до рекреаційних ресурсів рекомендував відносити місця відпочинку й туризму, мальовничі пейзажі, гарні й декоративні види організмів. У цьому

ж році В.Б. Нефедова запропонувала розглядати як рекреаційні ресурси такі елементи природи, як геологічна будова, рельєф, клімат, поверхневі й підземні води, рослинність і ґрунти. Три роки потому Б.Б. Родоман рекомендував відносити до рекреаційних ресурсів тільки ті елементи географічного середовища, які можуть бути використані для відпочинку. Відомий учений А.А. Мінц відзначав, що основними

критеріями, від яких залежить включення тих або інших елементів природи до складу природних ресурсів, є: технічна можливість, економічна необхідність (потреба) і доцільність використання, а також певний рівень вивченості.

Далі, протягом наступних трьох десятиліть, економісти, географи і вчені інших спеціальностей постійно уточнювали зміст цього поняття. Однак у наукових публікаціях цих років поняття “природні ресурси”, як правило, супроводжує поняття “природні умови”. Однак автори взагалі не розмежовують ці поняття, використовуючи їх як синоніми, а інші вважають, що природні ресурси входять як складова частина до природних умов і, отже, є більш вузьким поняттям стосовно останнього. Деякі з авторів відзначають, що природні умови часто обмежують можливості використання ресурсів або ж, навпаки, сприяють їхньому ефективному використанню, але не можуть компенсувати їхньої відсутності.

У зв'язку із цим для всієї сукупності визначень природних умов досить справедливим може виявитися одне загальне: **природні умови** – це різноманітні природні явища, тіла або природні процеси, істотні на цьому рівні розвитку технології виробництва туристського продукту, але такі, що безпосередньо не беруть участі в цьому процесі.

Це значить, природні рекреаційні ресурси, з одного боку, входять до складу природного середовища як його компонентів (водні ресурси – частина гідросфери, мінеральні ресурси – частина літосфери), з іншого боку, вони – складова частина соціально-економічного життя суспільства. При цьому природні тіла, явища, процеси й окремі елементи рельєфу часто виступають то як умови рекреаційної діяльності, то як ресурси. Це має вирішальне значення для розуміння механізму перетворення природних умов у ресурси.

Так, наприклад, виходячи з визначення “природні ресурси” взагалі, говорити про кліматичні ресурси зокрема можна лише в тому випадку, якщо відома тривалість періоду з комфортними для рекреаційної діяльності погодними умовами, що проявляються на конкретній площі. Тільки в цьому випадку ми можемо вважати, що перейшли від поняття

“кліматичні умови” рекреаційної діяльності до поняття “рекреаційно-кліматичні ресурси”. Наприклад, морський пляж, не будучи попередньо досліджений й оцінений з погляду можливого його використання, є природним об’єктом, елементом ландшафту, однією з форм рельєфу акумулятивного берега. Але як тільки фахівці визначили кількість можливих відвідувань цього пляжу протягом літнього періоду (число днів із температурою води +17°C

і вище), цей пляж може розглядатися як рекреаційний ресурс.

Таким чином, **природні рекреаційні ресурси** – це природні тіла, явища, процеси або окремі елементи рельєфу, які проявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей рекреації й туризму.

Як природні передуми рекреації виступають насамперед природно-територіальні й аквальні комплекси різних рангів, їхні компоненти й окремі властивості, у тому числі такі, як атрактивність, контрастність і ритм ландшафтів, можливість подолання перешкод, географічна специфіка, екзотичність, унікальність або, навпаки, типовість, розміри й форми природних об’єктів і їхнє візуально-географічне положення.

Як споживач території рекреація поступається тільки сільському й лісовому господарствам. Потреба рекреації в території в три рази вище за потребу для житлової забудови, а з урахуванням природних парків, заповідників і заказників – у 6-7 разів.

Таким чином, висуваючи вимоги до значних площ часом із незайманою природою, рекреація має обмежені можливості для свого розвитку в освоєних районах. У той же час у сільській місцевості вона може вдало сполучатися із сільськогосподарським землекористуванням. Неприпустимо розташовувати рекреаційні зони поблизу від розробок корисних копалин, промислових підприємств підвищеної шкідливості.

Залежно від рівня рекреаційної спеціалізації можна виділити три основних типи рекреаційного

землекористування:

- 1) території з високою інтенсивністю рекреації, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (парки, пляжі й інші зони масового відпочинку);
- 2) території із середньою інтенсивністю рекреації, що виконують одночасно деякі екологічні й виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси тощо);
- 3) території з незначною питомою вагою рекреації.

Основні положення рекреаційної оцінки природних ресурсів. Оскільки оцінка відбиває відносини між об'єктом і суб'єктом, процедура оцінювання складається з таких обов'язкових етапів:

- 1) виділення об'єкта оцінки – природних комплексів, їхніх компонентів і властивостей;
- 2) виділення суб'єкта, з позиції якого ведеться оцінка. У перших спробах оцінювання рекреаційних ресурсів суб'єктом оцінки виступав часто туризм взагалі або фіктивний “середньостатистичний” турист, що й було головною причиною декларативності оцінок та їхньої практичної обмеженості;
- 3) формулювання критеріїв оцінки, які визначаються як масштабом і метою дослідження, так і властивостями суб'єкта;
- 4) розробка параметрів оцінних шкал градацій. Вона має синтетичний характер, тому що в цих шкалах і полягає оцінка. Шкали показують оцінні відносини між суб'єктом й об'єктом. При цьому завжди виникає питання про кількість шаблів шкали. Найчастіше використовується 3-4 або 5-6 шаблів. Кожен шабель є показником інтенсивності взаємодії властивості певного об'єкта зі станом суб'єкта. Так само складним і маловивченим є питання про розмір інтервалів між шаблями. Щоб відповісти на нього, необхідно вивчити характер

залежності між об'єктом і суб'єктом: лінійні вони або нелінійні.

Відповідно до трьох основних позицій суб'єкта оцінки в рекреаційній географії існують три основних типи оцінювання природних ресурсів: медико-біологічний, психолого-естетичний і технологічний.

Медико-біологічний тип. Цей тип оцінки відбиває вплив природних факторів на організм людини. При цьому оцінюється їхня комфортність для організму рекреанта.

Провідну роль при медико-біологічних оцінках відіграє клімат. Кліматологами й курортологами рекомендується ціла система методів оцінки кліматичних ресурсів для відпочинку й туризму. Під кліматом розуміють багаторічний режим погоди, властивий тому або іншому району. Його вплив на людину може проявлятися через конкретну погоду, під якою розуміється комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених метеорологічних елементів та явищ.

У центрі уваги оцінки перебуває стан організму людини як відповідна реакція на комплексний вплив погоди. Отже, рекреаційна оцінка клімату – це вивчення залежності стану людини від впливу метеорологічних факторів. Сучасними курортологами, крім фізичних впливів погоди на людину, надається велике значення й емоційному.

Довгий час увагу дослідників було спрямовано на пошук ідеальних способів виміру окремих елементів і явищ погоди, які мають вплив на організм людини. Однак такого роду виміри виявилися малоефективними, тому що на організм людини впливає одночасно ціла серія метеорологічних факторів.

У процесі пошуків нових методів вимірів було розроблено система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної радіації й довгохвильового випромінювання.

Комплексний показник, що характеризує вплив

температури й вологості, називається ефективною температурою – ET; температури, вологості й швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою – EET; температури, вологості, швидкості вітру й сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою – PET.

З ученням про умовні температури пов'язане уявлення про “зону комфорту”, що для багатьох людей лежить у межах від 17° до 23°. Однак зона комфорту може мінятися в широких межах залежно від стану здоров'я людини, віддаленості від постійного місця проживання, сезону року тощо. Поза “зоною комфорту” людина відчуває охолодження або перегрівання. “Зона комфорту” в активних рекреантів лежить у межах 12–16° EET.

Інший плідний метод медико-біологічних оцінок – метод комплексної кліматології, що враховує вплив усього комплексу метеорологічних елементів на організм людини. Цим методом можна характеризувати “погоду доби” й “погоду моменту”, а також контрастність змін погоди. Використання “погоди доби” мотивується добовим ритмом багатьох функцій організму людини, пов'язаних із добовим ходом погоди. У поняття “погода доби” входить уявлення про спряженості метеорологічних умов попередньої ночі й наступного дня, що вкрай

важливо для з'ясування закономірностей добової ритміки в людини.

Поняття “погода доби” виявилось ефективним при вивченні клімату багатьох районів у порівняльному плані, зокрема при вивченні клімату курортних районів. Усе різноманіття погоди аналізується за допомогою класифікації погоди, побудованої на морфологічній основі. Вона містить 16 класів погоди, що входять у групу безморозної погоди (8 класів), погоди з переходом температури повітря через 0° (2 класи) і морозної погоди (6 класів).

Найсприятливіші для здоров'я людини всі класи погод, коли вдень багато сонця, прихід видимих й ультрафіолетових променів великий, гарна освітленість і навколишні ландшафти

особливо привабливі.

В останні роки застосовуються оцінки контрастної мінливості погоди. Контрастна мінливість погоди – це така мінливість, що спричиняє істотну зміну у фізіологічних функціях організму. Вона спостерігається як при проходженні активних атмосферних фронтів, які обумовлюють різку зміну багатьох елементів погодного комплексу, так і в умовах специфічних форм місцевої циркуляції.

Залежно від значення контрастної мінливості погоди (у відсотках) виділяються такі режими погоди: дуже стійкий (25%), стійкий (25–34%), мінливий (35–50%) і сильно мінливий (50%). Чим більше мінливість погоди, тим важче відповідати на питання, на яку погоду під час відпустки може розраховувати рекреант.

Одночасно із кліматичними дослідженнями ведеться пошук показників, що відбивають стан організму, який відчуває вплив цих факторів. Одним із традиційних методів установлення зв'язку між властивостями клімату і станом організму

є опитування групи випробуваних про їхню суб'єктивну оцінку різних факторів. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на тепловий стан людини сприяли появі такого критерію, як ступінь напруги терморегуляторних механізмів організму, що визначається або за зміною середньої зваженої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення.

Залежно від середньозваженої температури шкіри типи погод було розподілено на дев'ять категорій – від дуже холодної до дуже жаркої. При оцінці впливу жарких погод, коли температура шкіри людини залишається незмінною, доцільніше користуватися показником величин потовиділення.

Особливо варто вказати на специфіку методики оцінки клімату гірських територій, які все ширше використовуються в рекреаційній діяльності. По-перше, гірському клімату властива сильна мінливість залежно від висоти над рівнем моря, крутості й орієнтації схилів, форм рельєфу й закритості обр'ю. По-друге, гірські клімати, крім специфічних

властивостей, несуть у собі риси, властиві зоні їхнього поширення навколишнього ландшафту. Кліматична диференціація гірських районів знайшла відбиття в класифікації гірських курортів: профіль курорту; природна зона; розміщення гірської області; висотна поясність; характер рослинності, що оточує курорт.

Психолого-естетичний тип. Естетичний початок у психіці людини, або потреба в красі, – один із найсильніших проявів духовного світу людини. У цьому зв'язку під час оцінювання природних рекреаційних ресурсів істотно важливо дати їм психолого-естетичну оцінку, тому що краса в будь-якому її прояві облагороджує й виховує людину. Не випадково території, що володіють великою естетичною цінністю, за умов рівності інших властивостей, користуються підвищеним попитом

у рекреантів. При психолого-естетичній оцінці оцінюються емоційний вплив провідних рис природного ландшафту або його компонентів на людину. Методика цієї оцінки відрізняється надзвичайною складністю й мало розроблена. Вона зводиться до визначення емоційної реакції людини на той або інший природний комплекс.

В останні роки психологами, соціологами й географами запропоновано ряд показників для вимірювання естетичних властивостей ландшафтів. Так, дослідження показали, що найбільш високий притягальний ефект мають крайові зони (особливо в рівнинних зонах) і фокусні пункти. Під крайовими зонами розуміють прикордонні смуги між двома різнорідними середовищами: вода – суша (сильний ефект), ліс – галявина (середній ефект), пагорб – рівнина (слабкий ефект). Відразливий ефект мають однорідні деревні насадження, заболочені чи перезволожені території або ділянки зі спотвореним ландшафтом.

Багато дослідників вважають, що естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, розмаїтості елементів пейзажу і вводять поняття “пейзажна розмаїтість”. Останнє складається з:

- 1) внутрішньої структури природного комплексу,

2) зовнішніх зв'язків з іншими природними комплексами.

Внутрішня пейзажна розмаїтість визначається внутрішньою морфологічною структурою ландшафту (характеристика рельєфу, рослинності, гідрологічні особливості, характер взаємозв'язку між різними компонентами тощо). Існують такі показники внутрішньої пейзажної розмаїтості, як ступінь мозаїчності ландшафту – відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів; ступінь розмаїтості ландшафтів – відношення видів урочищ до площі ландшафту; частота зустрічі фонових домінант і структурних детермінант протягом маршруту; ймовірна кількість контурів урочищ на одиниці шляху туристського маршруту.

Вертикальна розмаїтість природних комплексів характеризується вертикальним членуванням рельєфу всередині цього природного комплексу. Воно обумовлює наявність або відсутність пейзажних панорам і далеких перспектив.

Внутрішні естетичні властивості природних комплексів характеризуються також такими показниками, як ступінь заліснення, повнота деревостою, ярусність лісу, буяння підліска.

Як домінуюча ознака для рівнинних лісових районів звичайно береться ступінь заліснення простору. Залежно від відсотка заліснення виділяються відкриті, напіввідкриті й закриті простори.

Вважається, наприклад, що при залісненні більше 50% естетичні властивості ландшафтів різко знижуються. Під час оцінки найбільший бал одержують природні комплекси з напіввідкритими просторами, тобто такі, у просторову структуру яких входять як залісені, так і незалісені території. При пересуванні в сильно залісених просторах із частою зміною пейзажів піший рекреант швидко стомлюється і сприймає всі пейзажі як одноманітну безліч. Відкриті простори в силу своєї зорової статичності не забезпечують розмаїтості.

Важливий також характер сполучення рослинності й рельєфу. Сполучення хвилястого рельєфу з лісом середньої

величини на підвищених ділянках підсилює розчленованість ландшафту, і, навпаки, заповнювання лісом низин створює ефект вирівнювання ландшафту. У першому випадку естетична оцінка підвищується, а в другому знижується.

Зовнішня пейзажна розмаїтість природного комплексу характеризується розмаїтістю пейзажів, що розкриваються на безлічі сусідніх природних комплексів. У рівнинних районах зовнішня орієнтація природного комплексу відіграє менш значну роль, ніж у гірських, у рівнинних районах особливого значення набуває міра залісення. Очевидно, що напіввідкриті

й відкриті простори мають більш високу зовнішню пейзажну розмаїтість, ніж закриті території.

До показників зовнішньої пейзажної розмаїтості належать: кількість одночасно видимих сусідніх природних комплексів, величина горизонтального й вертикального кутів сприйняття зовнішніх пейзажів, глибина перспективи, пересіченість лінії обрису, а також багато місць, звідки відкриваються зовнішні пейзажі. Наприклад, у гірських районах найвищу оцінку мають одержати вершини гір, з яких сприймається найбільша кількість природних комплексів, а найнижчу – гірські ущелини. Чим більше горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів (максимальний дорівнює 360° на піках гірських

вершин, і мінімальний дорівнює 0° у повністю залісеному просторі), тим більше ймовірність розмаїтості природних комплексів, що потрапляють у поле зору сусідніх, за інших рівних умов.

Серед інших методів психолого-естетичної оцінки природних комплексів останнім часом розробляються міри екзотичності й унікальності. Екзотичність визначається як ступінь контрастності місця відпочинку стосовно місця постійного проживання, а унікальність – як ступінь зустрічальності або неповторності об'єктів й явищ.

Технологічний тип. Технологічна оцінка показує взаємодію людини й природного середовища за допомогою технології рекреаційної діяльності й техніки. Отже, цей тип оцінки охоплює два аспекти. З одного боку, оцінюються можливості для того або іншого виду й цілої системи

рекреаційних занять, з іншого – можливості інженерно-будівельного освоєння території. Зі сказаного видно, що в цьому випадку як суб'єкт оцінки з позицій рекреанта виступає рекреаційна галузь. Із погляду рекреаційної галузі, природний ресурс повинен мати високі якості (комфортність, цілющі властивості тощо), достатні для організації відпочинку й санаторного лікування деякого масового контингенту населення, запаси й площі, тривалий, з економічного погляду, період експлуатації.

Почати оцінку можна після складання схем обмежень рекреації, для чого враховуються як природні, так і господарські фактори, що лімітують рекреацію. Прикладом лімітувальних факторів може бути дискомфортність клімату, більша ймовірність зустрічальності хижих морських тварин, несприятливі мікрокліматичні умови санаторно-курортного лікування, дефіцит пляжів, води, території для забудови тощо. Попередньо складається схема інтенсивності й характеру сучасного використання природно-територіальних комплексів, а також ураховуються перспективні народногосподарські плани. Зони впливу міст і промислових об'єктів, місця розробки корисних копалин, контури сільськогосподарських угідь тощо не входять у територію, що підлягають оцінці.

Загальними для рекреації властивостями природних комплексів можуть бути оздоровчі властивості (тобто психофізіологічна комфортність); розмаїтість, у тому числі потенційна інформативність природного комплексу; екзотичність; унікальність; мінливість.

Для галузі важливі не тільки поодинокі оцінки природних комплексів для окремих видів рекреаційних занять, але й інтегральні. Особливо це актуально при побудові концептуальних схем, при складанні генеральних схем розміщення галузі, при рекреаційному районуванні, при територіальній диференціації інвестицій та інших наукових і практичних народногосподарських завдань. Методичні труднощі, що виникають у зв'язку з інтегральною оцінкою, поки не переборені. Складність

проблеми в тім, що одночасно доводиться враховувати природні, соціальні й інші показники.

З метою посилення охорони природних ресурсів і створення стимулів для їхнього раціонального використання (через установлення плати за експлуатацію природних багатств) необхідна їхня економічна оцінка. Така оцінка дозволяє визначати ефективність різних заходів, спрямованих на більш повне й раціональне використання ресурсів. Сюди ж приєднується той аспект економічної оцінки природних ресурсів, що був названий інвестиційним. Капітальні витрати й природні ресурси використовуються в комплексі. Перехід від одних технологічних способів видобутку й використання природних ресурсів до інших може викликати різні потреби в додаткових капітальних внесках або, навпаки, звільнити від якоїсь частини капітальних витрат. До того ж практично всі природні ресурси допускають альтернативне використання.

Основна проблема полягає в тім, що економічно оцінити природні рекреаційні ресурси досить складно. До теперішнього часу в основному розроблені підходи до оцінки розглянутих ресурсів на основі бального методу. Однак бальні методи оцінки не користуються беззастережним визнанням, тому що вони не позбавлені суб'єктивності й не дають розрахункових показників, що піддаються економічному аналізу. У той же час багато характеристик природних ресурсів можуть вимірятися лише відносними величинами, наприклад пізнавальною цінністю якого-небудь ландшафту. Тому там, де використання кількісних методів поки неможливо або вони поки не розроблені, використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки.

Основою для визначення економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів має стати кадастр. Аналіз вітчизняного й закордонного досвіду в галузі створення кадастрів показує, що кадастрова система оцінки лежить в основі керування багатьма природними ресурсами, а саме: земельними, водними, лісовими, мінеральними. Кадастр походить від латинського слова “capitastum” – реєстр, список, документ, що складається

офіційним органом або установою, – і являє собою систематизоване зведення даних, що включає якісний і кількісний опис об'єктів або явищ із їхньою економічною (еколого-соціально-економічною) оцінкою; дані про динаміку і ступінь їхньої вивченості з додатком картографічних і статистичних матеріалів; рекомендації з використання об'єктів або явищ, пропозицію засобів їхньої охорони, вказівки на необхідність подальших досліджень тощо. Кадастрова система обліку й оцінки природних ресурсів ефективно забезпечує нагромадження й оперативне використання великих масивів інформації.

У цілому кадастр повинен відбивати не тільки дані про природний стан ресурсу, але й містити оцінку характеристики його використання. Насущні проблеми природокористування такі, що кадастр не може виконувати тільки реєстраційну роль. В умовах ринку зміст і структура кадастру мають відповідати вимогам економічної й екологічної ефективності використання ресурсів. Найбільші труднощі пов'язані з визначенням складу показників кадастру, вибором і розрахунком технічних й економічних параметрів, визначенням оцінного критерію. Якісні

й кількісні показники є основою угруповання й класифікації природних ресурсів. При цьому оцінні дані мають бути порівнянні й забезпечувати можливість природно-економічного районування. Таким чином, методологічною основою кадастру є сполучення облікових й оціночних показників виробничо-економічного змісту. Головним завданням при цьому є забезпечення охорони природного ресурсу й підвищення ефективності його використання.

Розробляючи методику складання того або іншого кадастру, необхідно мати на увазі періодичність або безперервність його відновлення й поповнення. Найбільш очевидна ця вимога на прикладі кадастру водних ресурсів: розширення відомостей про підземні води відбувається безупинно, і, отже, необхідно постійне відновлення наявних даних. Такою ж мірою це стосується й мінеральних ресурсів,

запаси яких і кількість родовищ у ході проведення геологорозвідувальних робіт постійно змінюються.

Незважаючи на те, що кадастровий облік сам по собі вже містить вимогу впорядкування даних і їхньої систематизації, однак цілеспрямована наскрізна класифікація матеріалу в методичному плані є самостійним завданням, відособленим від інших. У практиці створення кадастрів питання їхньої класифікаційної основи повною мірою ще не вирішене. Завдання класифікації – це логічна операція розподілу предметів, явищ, властивостей за класами відповідно до властивих їм фіксованих наборів ознак. Інакше кажучи, це одна із форм приведення інформації в систему. В загальному методологічному плані – це визначення необхідних і достатніх умов для виявлення приналежності кожного об'єкта, що підлягає класифікації, до деякого заданого класу.

Кадастр має розглядатися як підсумок і результат аналізу, систематизації й узагальнення географічної або геологічної, технологічної й техніко-економічної інформації про стан ресурсу, що завершується одержанням кадастрових оцінок. Повнота інформаційної основи кадастру забезпечується охопленням усіх родовищ і проявів природних ресурсів. При цьому економічна оцінка (перелік показників, порядок їхнього встановлення, оцінний критерій) методично й практично виявляється найбільш важким етапом робіт. Особливо це стосується природних рекреаційних ресурсів, питання економічної оцінки яких розроблені досить слабо.

Економічна оцінка можлива тільки для тих рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Основними показниками соціально-економічної ефективності використання природних лікувальних ресурсів є: економічний ефект оздоровлення одного рекреанта; ефект від курортного використання 1 м^3 різних видів лікувальних ресурсів (на його основі визначається сумарний ефект від освоєння родовища); загальне скорочення тимчасової

непрацездатності протягом року після оздоровлення одного рекреанта; кількість умовно вивільнених працівників за рахунок зниження втрат робочого часу протягом року після оздоровлення в санаторіях; економія коштів на оплату тимчасової непрацездатності рекреантів протягом року після санаторно-курортного лікування.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси. У комплексі рекреаційних ресурсів особливе місце посідають культурно-історичні ресурси, розташовані в містах, селах та на інших територіях, які є спадщиною минулих епох суспільного розвитку. Вони є передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційних занять, на цій основі оптимізують рекреаційну діяльність у цілому, виконуючи досить серйозні виховні функції.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – складова частина рекреаційних ресурсів; матеріальні об'єкти, які містять семантичну й естетичну інформацію та можуть бути використані в екскурсійній діяльності для забезпечення специфічних потреб людини в спілкуванні з культурною спадщиною суспільства.

Простори, що утворюються культурно-історичними об'єктами, відомою мірою визначають локалізацію рекреаційних потоків і напрямок екскурсійних маршрутів. Культурно-історичні об'єкти підрозділяються на матеріальні й духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й громадського життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до культурно-історичних рекреаційних ресурсів. До них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджено й оцінено, які мають суспільне значення й можуть бути використані за існуючих технічних і матеріальних можливостей для задоволення рекреаційної потреби певної кількості людей протягом певного часу.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації.

Пам'ятками історії й культури є споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, твори матеріальної й духовної творчості, що становлять історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. Так, до пам'яток історії можуть бути віднесені будинки, споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані

з найважливішими історичними подіями життя народу, розвитком суспільства й держави, а також із розвитком науки й техніки, культури й побуту народів, із життям видатних політичних, державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, стародавні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів.

Найбільш характерні для пам'яток містобудування й архітектури такі об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки стародавнього планування й забудови міст та інших населених пунктів; споруди цивільної, промислової, військової, культурної архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними витвори

монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти.

До пам'яток мистецтва належать витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного керування, інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а також стародавні й інші рукописи та архіви, записи фольклору й музики, раритетні друковані видання.

До культурно-історичних передумов рекреаційної галузі можна віднести й інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою й сучасною діяльністю людей: оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорту, наукові установи, вищі навчальні заклади, театри, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, океанарії, етнографічні й фольклорні визначні пам'ятки, кустарні промисли, а також збережені народні звичаї, святкові обряди тощо.

Усі об'єкти, які використовуються в пізнавально-культурній рекреації, підрозділяються на дві групи – *нерухомі й рухомі*.

Першу групу становлять пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва та інші споруди, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек й архівів, де вони звичайно концентруються.

Аналіз величезної кількості різномірних об'єктів, що становлять культурно-історичні рекреаційні ресурси, з позицій рекреаційної галузі господарства має включати їхній облік, характеристику й типологію. Під час обліку й характеристики культурно-історичних об'єктів треба вказати назву об'єкта, його місце розташування, маркування, власника, літературні та інші джерела про об'єкт, схему місця розташування й дати короткий опис об'єкта.

Наступним важливим етапом оцінки культурно-історичних об'єктів є їхня типологія за рекреаційною значимістю. За основу типології береться інформаційна сутність культурно-історичних об'єктів: унікальність, типовість серед об'єктів цього виду, пізнавальне й виховне значення, зовнішня привабливість (атрактивність).

Інформативність культурно-історичних об'єктів для рекреаційних цілей може бути виміряна кількістю необхідного й достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкта необхідна класифікація об'єкта за підставою, яка б відбивала тривалість огляду. Можна вибрати дві класифікаційних ознаки:

- 1) ступінь організації об'єкта для показу й
- 2) місце положення екскурсантів стосовно об'єкта огляду.

За *ступенем організації* об'єкти підрозділяються на спеціально організовані, наприклад музеї, монументи тощо, і неорганізовані для показу, наприклад панорама міста, перспектива вулиці тощо. Організовані об'єкти вимагають більше часу огляду, тому що вони є метою огляду й становлять основу екскурсії. Неорганізовані об'єкти служать супровідним для екскурсії загальним планом, тлом, що охоплюється одним поглядом без детального розгляду.

За *місцем положення екскурсантів* об'єкти підрозділяються на інтер'єрні (екскурсанти усередині об'єкта, внутрішній огляд) і екстер'єрні (екскурсанти поза об'єктом, зовнішній огляд). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів, як правило, завжди більше часу огляду інтер'єрних об'єктів.

Залежно від теми екскурсії в ній завжди будуть присутні цільові, додаткові й супровідні об'єкти. Можна вмовитися, що на огляд цільових об'єктів доцільно витратити не менше 50 % екскурсійного часу, на огляд додаткових – не більше 30 %, супровідних – не більше 20 %.

З розвитком туризму стали виділяти й рекреаційно-туристські ресурси, інтеграційну складову рекреаційних ресурсів. **Рекреаційно-туристські ресурси** – *природні й культурно-історичні комплекси та їхні елементи, які за сучасної*

і перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей виступають цільовими об'єктами рекреаційно-туристського споживання як вихідні елементи для виробництва комплексних туристських послуг.

Туризм засновано на цільовому й розумному використанні туристських ресурсів. Суть туристських ресурсів – об'єкти туристського інтересу, які потенційно здатні задовольняти потреби людей, що виникають у процесі туризму. Там, де немає яких-небудь туристських ресурсів, туризму не може бути

в принципі. Окремі туристські ресурси припускають лише туризм в обмежених масштабах, оскільки в цьому випадку відвідування об'єктів туристського інтересу може бути пов'язане

з небезпекою для життя людини, або цей інтерес має короткочасний ресурс за якими-небудь показниками, найчастіше часовим.

Туристські ресурси створюють можливість розширення виробництва туристського продукту, обумовлену активами, запасами, внутрішніми резервами туристської організації, а також природними й соціальними умовами, у яких вона діє – сукупністю природних, оздоровчих, культурних й інших ресурсів, здатних задовольняти різні запити й потреби туристів. Туристські ресурси доступні для ознайомлення й використання незалежно від форми власності, якщо до того немає накладених у встановленому законом порядку обмежень.

Туристські ресурси кількісно обмежені і якісно диференційовані, отже, виступають як економічне благо, як товар, що вимагає значних витрат на відтворення. В економічному плані туристські ресурси виступають як фактори виробництва туристського продукту, тому що їхня диференціація породжує розходження в результатах господарського використання.

Туристські ресурси є національним надбанням. Однак частина з них, що мають особливе значення, віднесена до об'єктів і пам'ятників світового значення. Такий перелік

установлює

й щорічно обновляє ЮНЕСКО. Всі пам'ятники культури й природних об'єктів перебувають під охороною держави, на підтримку та збереження пам'ятників й об'єктів всесвітнього значення виділяються також кошти ООН.

Залежно від цілей подорожі можуть розглядатися всілякі природні ресурси. Зокрема можна виділити такі види ресурсів, як природні лікувальні й туристські інформаційні. Природними лікувальними ресурсами є рекреаційні ресурси, призначені для лікування й відпочинку населення, що відносяться до особливо охоронюваних природних об'єктів і територій, які мають свої особливості у використанні й захисті. Туристські інформаційні ресурси – це інформація про територію, її історію, культуру, природу й людей, отримана туристами безпосередньо під час подорожі, у ході підготовки до неї або як мине деякий час.

Однак для того, щоб ці об'єкти були б реально використані з метою туризму, необхідні належна інфраструктура й індустрія туризму, що забезпечить доведення до туриста інформації про конкретний туристський об'єкт (вона має бути достатньою для впевненої мотивації вибору подорожей саме в цю місцевість і до цього об'єкта); досить комфортну й безпечну доставку туриста до цієї місцевості; розміщення; харчування й розвагу туриста.

Визначення рекреаційного району, його характерні риси. Зростання рекреаційної діяльності, що супроводжується поглибленням територіального поділу праці в рекреаційній галузі, спричиняє спеціалізацію ряду територій щодо виконання тих або інших рекреаційних функцій. У найбільш загальному плані до рекреаційного району може бути віднесена територія, де рекреаційна діяльність розвинена настільки, що виступає як галузь спеціалізації. В економічній географії найчастіше, як відомо, територіальна спеціалізація виражається через міжрайонний обмін товарною продукцією. Аналогічно в рекреаційній галузі надання послуг рекреантам можна (і необхідно) розцінювати як “вивіз” із певного району. Масові міграції населення в рекреаційних цілях спричиняють територіальний перерозподіл грошових, матеріальних і трудових ресурсів, кількісне вираження якого показує залучення рекреаційного району в територіальний поділ праці в економічному розумінні.

Помилковою уявляється думка деяких дослідників про те, що рекреаційним районом може бути лише така територія, де туризм у народногосподарському комплексі має домінуюче значення. Хоча такі райони й існують, але їх дуже мало. **Рекреаційний район** – територіальна сукупність економічно взаємозалежних рекреаційних підприємств, які спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, що дозволяє щонайкраще задовольнити їхні потреби, використовуючи існуючі природні й культурно-історичні комплекси території і її економічні умови.

Рекреаційні райони мають ряд характерних рис:

1. Рекреаційний район – соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція – рекреаційні послуги, що забезпечують розширене відтворення фізичних і духовних сил населення.
2. На відміну від інших можливих галузевих районів

як виробничої, так і невиробничої сфер, де процеси відтворення протікають в окремих стадіях, для рекреаційних районів характерний поєднаний процес суспільного відтворення: виробництво, обмін, розподіл і споживання. У рекреаційних районах між двома крайніми фазами – виробництвом і споживанням – як правило, немає тимчасового розриву. Це стосується головної продукції – рекреаційних послуг, які не можуть накопичуватися про запас.

3. Для розміщення рекреаційних районів, що виконують функції тривалого (щорічного) відпочинку, характерне яскраво виражене орієнтування на ресурси, у цьому – їхня подібність до галузевих районів гірничодобувної, рибної, лісової промисловості й дещо із сільськогосподарськими районами.

4. Багатьом рекреаційним районам властива сезонність функціонування, обумовлена як природною ритмікою, так і рядом аспектів організації громадського життя. Це було б доцільно, наприклад, для унікальних територій загальнодержавного й світового значення типу оз. Синевир. Закріплення рекреаційної функції як провідної для подібних територій дозволило б раціонально організувати використання природних ресурсів і вирішити проблеми їхньої охорони.

Умови й фактори рекреаційного районоутворення. Районоутворення – процес об'єктивний. Він триває протягом сторіч у межах певного соціокультурного стандарту освоєння території. Змінюється технічна основа освоєння, розвивається транспорт тощо, але зберігається наступність в освоєнні території. Нові покоління продовжують роботу, що велася до них.

Рекреаційне районоутворення – окремий випадок загального процесу районоутворення. Воно також пов'язане з певним типом освоєння території, що здобуває рекреаційні функції й, отже, спеціалізацію в межах загального поділу праці цілісного простору держави. Тривалість процесу визначення рекреаційної спеціалізації може бути досить різною залежно від конкретних (історичних) умов. Процеси районоутворення

мають досить довгостроковий характер навіть у випадку визначення рекреаційної спеціалізації, яка, як правило, не відіграє особливо значимої ролі в господарстві й не є домінуючою навіть у самих рекреаційних районах. Конкретні особливості цього процесу залежать від різних факторів. Процес рекреаційного районоутворення в загальному вигляді можна описати в такий спосіб:

Перший етап. Існує не освоєна, але стратегічно важлива для держави територія з потенційними рекреаційними ресурсами (для цього досить елементарної природної відмінності від заселеної території). Як правило, такі території, найчастіше розташовані на периферії, на історично короткий час потрапляють у простір державного контролю.

Другий етап. Починається швидкий ріст нового рекреаційного району. У масовій свідомості затверджується установка, що його рекреаційні ресурси унікальні. Часто піонерне рекреаційне освоєння починається з розвитку курортів, орієнтованих на лікувальні цілі, і район, що недавно був периферією, стає модним курортом, який збирає привілейованих представників цієї держави. Рекреація залучає велику кількість населення зі староосвоєних районів, що поступово освоюється в новому районі й залишається постійно жити там. У регіон інвестуються великі кошти, створюється спеціалізована рекреаційна інфраструктура, орієнтована на обслуговування населення всієї країни. Як типовий приклад можна навести рекреаційне освоєння Криму наприкінці XIX ст.

Третій етап. Коли район досягає високого рівня соціокультурного освоєння, настає період зниження його рекреаційної популярності. Здавалося б, парадокс: у регіон інвестовано колосальні кошти, створена прекрасна рекреаційна інфраструктура, у населення вже є фіксовані образи цього місця саме як центру рекреації, люди, не замислюючись, указують на цей район як на найбільш бажаний варіант щорічного відпочинку, але причини занепаду можуть бути дуже різними.

У межах третього етапу найбільш істотно переростання вузькоспеціалізованого рекреаційного району в поліфункціональний район. Парадоксальна ситуація: рекреація, що дала поштовх бурхливому розвитку району, перестає відігравати в ньому провідну роль, усе більше починає переважати промислове й сільськогосподарське освоєння. Рекреацію тепер зневажають навіть місцеві органи влади й суб'єкти економічної діяльності. У регіоні достатньо інших, цілком розвинених економічних функцій, і навіть повне зникнення рекреації не знищить його економіки. Регіон стає самодостатнім.

Четвертий етап. Стабілізація й переорієнтація рекреаційного району. Рекреаційні райони дуже рідко повністю втрачають свої первісні функції, і поліфункціональність, що розвивається згодом, ніколи остаточно не витісняє рекреацію. Однак зберегти колишню популярність їй вдається рідко. Кількість рекреантів у районі драматично скорочується, і їхні потоки на довгий час стабілізуються.

У межах четвертого етапу найбільш істотно таке: спеціалізація району в області рекреації може мінятися в міру його еволюції. Порівняно з другим етапом, відмінність може бути дуже значною. Основне ж полягає в тому, що на цій території досягнуто певного типу освоєння, рекреаційні спеціалізації, які збереглися, досягають високого рівня розвитку. Вони є реально значимими на ринку рекреаційних послуг, оскільки вже не мають можливості користуватися перевагами колишнього, часто штучно підтримуваного авторитету. Вони повинні доводити право на існування якістю свого сервісу. У випадку виконання цієї умови район стає стабільним, стійким рекреаційним центром.

Особливість рекреаційного районоутворення полягає в тому, що воно зачіпає і природні, і суспільні явища й об'єкти. У цілому це інтегральний процес, що протікає на їхньому стику: певні передумови у вигляді сприятливих природних умов накладаються на відповідні соціальні й економічні

потреби освоєння, що за деяких умов веде до формування рекреаційного району.

Природне середовище рекреаційного районуотворення, що розуміється як територіальне сполучення природних рекреаційних ресурсів і природної обстановки їхнього освоєння, поряд із диверсифікованістю рекреаційних потреб визначає потенційну рекреаційну спеціалізацію території. Вона впливає на зовнішні обриси території району, на напрями, види й комплексне рекреаційне обслуговування, на розміщення його матеріально-технічної бази, на розвиток і розміщення галузей матеріального виробництва, тісно пов'язаних із рекреаційним обслуговуванням, на місце й роль у системі рекреаційних районів країни.

Більш складною складовою частиною умов рекреаційного районуотворення є соціально-економічне середовище. Справа в тому, що воно в процесі районуотворення й функціонування рекреаційних об'єктів виступає у двох якостях. З одного боку, група його компонентів належить рекреаційним ресурсам соціально-економічного походження. Такими компонентами служать археологічні, історичні, архітектурні, містобудівні й культурні визначні пам'ятки, унікальні виробництва й оригінальні виробничі об'єкти. Інша група елементів соціально-економічного середовища становить зовнішню й внутрішню обстановку формування й розвитку рекреаційних районів як системних утворень.

Районування – процедура, пов'язана з вивченням процесу районуотворення. Районування базується (або, принаймні, бажано, щоб базувалося) на строгій теорії й методології. Рекреаційне районування – вид галузевого районування, що відбиває тільки один аспект (рекреацію), який може бути адекватно описаний на загальній теоретичній основі.

Рекреаційне районування є важливою науковою й практичною процедурою. Це ефективний і досить необхідний науковий метод, що дозволяє багато чого зрозуміти в географії рекреаційної діяльності й рекреаційної сфери обслуговування.

У СРСР рекреаційне районування дозволяло найбільше ефективно розподіляти інвестиції в створення територіально-рекреаційних систем (ТРС). Воно було дуже корисно для практики, а користувалися ним, в основному, великі державні організації. В умовах нових реалій країн СНД рекреаційне районування істотно міняється й стає інструментом не тільки великих, але й середніх і навіть дрібних управлінських рішень: на підставі рекреаційного районування й знання тенденцій рекреаційного ринку можна ефективно планувати й здійснювати інвестиції на рівні окремих туристських компаній і банків.

Рекреаційне районування – *поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їхнього освоєння й охорони.*

Рекреаційне районування є комплексним. Воно базується на таких основних принципах: *генетичному* (райони виділяють на основі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку); *соціально-економічному* (головною метою є максимальне задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального розподілу праці й інтеграції рекреаційних функцій, зниження витрат суспільної й індивідуальної праці на виробництво рекреаційно-туристських послуг); *єдності рекреаційного районування з економічним й адміністративно-територіальним укладом.*

Таксономічні одиниці рекреаційного районування показують особливості територіальної структури рекреаційного господарства. Основними ознаками виділення рекреаційних таксонів є: характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку; рівень рекреаційного дослідження території; подібність проблем перспективного розвитку окремих частин території з позицій рекреації; рекреаційні ресурси і їхні територіальні комбінації; рекреаційні території і їхнє значення в загальній структурі землекористування; потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків; виробничі й

економічні зв'язки рекреаційних підприємств із іншими галузями; наявність рекреаційного вузла.

За О.О. Бейдиком, при **туристсько-рекреаційному районуванні світу** (материка й частини світу → субконтиненти й групи держав → окремі країни й інші територіально-політичні утворення) враховуються такі районоутворювальні фактори й ознаки:

1. Геополітичне положення (включає 5 основних “стовбурів”):
 - а) географічний (розташування території або акваторії щодо материків, частин світу, морів й океанів, сторін світу та ін.);
 - б) економічний (положення країни щодо джерел сировини, енергії, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій тощо);
 - в) політичний (внутрішньо- і зовнішньополітична ситуація, близькість або далекість країн-“друзів”, партнерів, “ворогів”, “гарячих місць” тощо);
 - г) історичний (історія розвитку території, традиції тощо);
 - д) державно-правовий (інституційно-правова система, ступінь її адекватності міжнародно-правовим канонам тощо).
2. Рекреаційні ресурси (природні й культурно-історичні).
3. Лімітувальні рекреацію й туризм чинники (природні й соціально-економічні).
4. Стан туристської інфраструктури.
5. Попит на рекреацію й туризм (внутрішній і зовнішній).
6. Транспортна доступність.
7. “Туристсько-рекреаційна політика” держави.

У цьому зв'язку в основу рекреаційно-туристського районування покладено таку систему таксономічних одиниць: макрорайон → район (мезорайон) → підрайон → мікрорайон.

Макрорайони – найбільші ієрархічні одиниці рекреаційно-туристського районування світу. Їх усього 8: Європа, Азія, Африка, Північна Америка, Центральна Америка і країни

Карибського басейну, Південна Америка, Австралія й Океанія, Антарктида.

Райони (мезорайони) – складові частини макрорайону, що охоплюють як окремі країни (наприклад Греція), так і групи країн (наприклад Альпійський район Європи, у який входять Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн).

Підрайони – складові частини районів (мезорайонів) – це, в основному, окремі держави (наприклад Чехія, Словаччина або Угорщина є підрайонами Центральноєвропейського району).

Мікрорайонами є складові частини підрайонів – адміністративно-територіальні, економіко-географічні, етноісторичні та інші одиниці (або частини) тих або інших державних утворень (наприклад Гавайські острови в США, Моравія в Чехії, Волинь в Україні).

У **Європейський** макрорайон входить 13 районів:

1. Прибалтійський (Польща, Латвія, Литва, Естонія, Калінінградська обл. Росії).
2. Центральний (Чехія, Словаччина, Угорщина).
3. Причорноморський (Румунія, Болгарія, Україна, Молдова, частково Туреччина).
4. Адріатичний (Сербія, Хорватія, Боснія й Герцеговина, Словенія, Македонія, Албанія).
5. Піренейський (Іспанія, Португалія, Андорра – незалежні країни, Гібралтар – колонія Великобританії, нейтральна зона між Гібралтаром й Іспанією).
6. Апеніно-Мальтійський (Італія, Ватикан, Сан-Марино, Мальта).
7. Греція.
8. Франція й Монако.
9. ФРН і країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург).
10. Альпійський (Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн).
11. Великобританія й Ірландія.
12. Країни Європейської Півночі (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія).
13. Росія й Беларусь.

Азіатський макрорайон поєднує 7 районів:

1. Південно-Західна Азія (азіатська частина Туреччини, Кіпр, Іран, Афганістан, Бахрейн, Ірак, Єменська Республіка, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, частково Єгипет, Ізраїль, нейтральна зона між Іраком і Саудівською Аравією).
2. Південна Азія (Індія, Бутан, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Непал, Мальдівська Республіка).
3. Південно-Східна Азія (Сінгапур, Малайзія, Бруней, Таїланд, Камбоджа, В'єтнам, Лаос, Філіппіни, М'янма, частково Індонезія).
4. Центральна й Східна Азія (Японія, Китай, Монголія, КНДР, Південна Корея).
5. Закавказзя (Азербайджан, Грузія, Вірменія).
6. Середня Азія (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан).
7. Росія (азіатська частина).

В Африканський макрорайон входить 6 районів:

1. Середземноморський (Північна Африка) (Марокко, Туніс, Алжир, частково Єгипет, Лівія, іспанські колонії Сеута, Мелілья).
2. Приатлантичний (Західна Африка) (Мавританія, Сенегал, Гвінея, Сьєрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар, Гана, Камерун, Демократична Республіка Конго, Габон, Того, Бенін, Нігерія, Західна Сахара, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Конго, Сан-Томе й Принсіпі).
3. Східний (Східна Африка) (Кенія, Танзанія, Уганда, Сомалі, Руанда, Бурунді, Судан, Ефіопія, Джибуті, Еритрея).
4. Внутрішній (Малі, Буркіна-Фасо, Нігер, Чад, Центральна-Африканська Республіка).
5. Південний (Південна Африка) (Ангола, Замбія, Малаві, Зімбабве, Мозамбік, Ботсвана, Намібія, ПАР, Свазіленд, Лесото).

6. Острівний (Мадагаскар, Сейшельські острови, Коморські острови, Маврикій).

Північноамериканський макрорайон включає 2 райони:

1. Канада й США (до нього належать о. Гренландія, що є автономною провінцією Данії, колонія Франції – острова Сен-П'єр і Мікелон, колонія Великобританії – Бермудські острови).
2. Мексика.

У Центральноамериканський і Карибський макрорайон входять 2 райони:

1. Центральна Америка (Гватемала, Беліз, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Коста-Ріка, Панама).
2. Країни Карибського басейну й Вест-Індія (Куба, Багамські острови, Ямайка, Домініканська Республіка, Гаїті, Тринідад і Тобаго, Антигуа й Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Крістофер і Невіс, Сент-Люсія, країна, що вільно приєдналася до США, – Пуерто-Рико, колонії Нідерландів – о. Аруба, Нідерландські Антильські острови, колонії Великобританії – Віргінські Британські острови, Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс й Кайкос).

Південноамериканський макрорайон поєднує 4 райони:

1. Північний (Венесуела, Колумбія, Гайана, Суринам, заморська територія Франції – Гвіана).
2. Центрально-Східний (Бразилія, Уругвай, Парагвай).
3. Західно-Андійський (Перу, Еквадор, Болівія).
4. Південно-Андійський (Чилі, Аргентина, спірна між Великобританією й Аргентиною територія – Фолклендські, або Мальвінські, острови).

В Австралійсько-Океанійський макрорайон входить 2 райони:

1. Австралія й Нова Зеландія.
2. Океанія (Вануату, Західне Самоа, частково – Індонезія, Кірібаті, Науру, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові

острови, Тонга, Тувалу, Фіджі, Палау, Каролінські острови, Маршаллові острови, заморські території Франції – Нова Каледонія, Французька Полінезія, опіка США – Маріанські острови).

Антарктичний макрорайон:

Материк Антарктида (14,1 млн. км²) має інтернаціональний статус освоєння і є нейтралізованою територією. Освоєнням континенту займаються високорозвинені (США, Бельгія, Франція, Великобританія, Австралія та ін.), або такі, що перебувають у відносній географічній близькості (Чилі, Аргентина, ПАР, Нова Зеландія), країни, а також держави з “північними” традиціями (Норвегія та ін.). У 1994 р. Великобританія передала Україні науково-дослідну станцію “Фарадей”, яка носить тепер ім’я академіка В.І. Вернадського.

Туристсько-рекреаційні райони неоднорідні й відрізняються такими основними ознаками: час виникнення, історичні особливості формування; природні, історико-культурні, соціально-економічні й демографічні передумови формування; рівень розвитку туристської інфраструктури; туристська спеціалізація. На підставі цих ознак і може бути побудована класифікація туристських районів.

За часом виникнення туристські райони можна класифікувати в такий спосіб:

1. Райони давнього туристського освоєння (до XIX ст.).
2. Райони нового туристського освоєння (XIX – початок XX ст.).
3. Райони новітнього туристського освоєння (друга половина XX ст.).
4. Райони туристського освоєння останнього років.

За передумовами формування (видами атрактивності) можна виявити такі типи районів:

1. Природно-атрактивні.
2. Етнографічно-атрактивні.
3. Історико-культурно-атрактивні.

4. Економічно-атрактивні.
5. Комплексно-атрактивні.

Серед природно-атрактивних районів особливо мають бути виділені природно-оздоровчі (курортні, лікувальні).

За рівнем розвитку туристської інфраструктури можуть бути відзначені райони з:

- а) високорозвиненою інфраструктурою;
- б) середньорозвиненою інфраструктурою;
- в) низькорозвиненою інфраструктурою.

Нарешті, виходячи із запропонованої вище функціональної типології туризму, можна виявити типи районів за їхньою туристською спеціалізацією:

- А. Райони пізнавального або екскурсійного туризму.
- Б. Райони рекреаційного або оздоровчого туризму.
- В. Райони наукового туризму.
- Г. Райони фестивального туризму (з його підрозділами).
- Д. Райони релігійного туризму.
- Е. Райони ностальгічного туризму.
- Ж. Райони ділового туризму.
- З. Райони сільського туризму.

Ця класифікація має потребу в декількох примітках:

1. Є багато змішаних типів туристської спеціалізації (пізнавально-рекреаційний, пізнавально-фестивальний тощо).
2. На відміну від інших туристських районів, райони наукового й фестивального туризму звичайно не є постійними. Перебування в них туристів має скоріше епізодичний характер.
3. Райони ностальгічного туризму пов'язані з певною політичною кон'юктурою й тому нерідко є тимчасовим явищем.
4. Великою мірою кон'юктурні райони ділового туризму, особливо освоєвані торговцями в ході шоп-турів.

Усі туристські регіони розділяються на райони широкої й вузької спеціалізації.

Туристські регіони широкої спеціалізації. У туристській галузі увага організаторів і посередників туристських заходів сконцентрована в основному на організації відпочинку в сезон відпусток. Туристські регіони широкої спеціалізації важливі також для ділового туризму. До таких туристських місць належать освітні, промислово-адміністративні й транспортні центри. Освітні центри – це місця, пристосовані для проведення конгресів, а також установи дослідницького й освітнього характеру.

Промислово-адміністративні центри також належать до туристської пропозиції широкої спеціалізації. Вони підрозділяються на промислові, або комерційні, і політичні центри. Промисловими центрами вважаються місця, куди їдуть, щоб скласти комерційні договори й товарні угоди. Політичні центри – це місця, де розташовуються адміністративно-політичні структури або проводяться заходи політичного характеру. У центрах транспортного повідомлення подорожуючі користуються туристськими послугами з технічних причин.

Туристські регіони вузької спеціалізації. Туристські регіони вузької спеціалізації відрізняються від регіонів широкої спеціалізації тим, що основна причина їхнього відвідування – бажання досліджувати ці місця. Туристські місця вузької спеціалізації підрозділяються на місця відпочинку й місця, що мають туристські визначні пам'ятки.

Місця відпочинку. Це назва збірна. Вона вживається для позначення всіх місць, які використовуються для відпочинку. У цій групі можна зустріти курорти, місця для проведення відпустки й місця, розташовані поблизу місця проживання що використовуються для нетривалого відпочинку.

Курорти. Ця назва стала міжнародною, але її призначення не завжди однакове. Так, наприклад, у Швейцарії курортом звичайно називається будь-яке місце відпочинку, у той час як у Німеччині воно має відповідати встановленим законом вимогам. Загальноприйняті визначення припускають, що курорти повинні мати як мінімум три показники: природні

лікувальні фактори; відповідні будівлі; певний лікувальний характер.

Курортні будівлі – це будинки, споруди, у яких проводиться лікування. Будинки й споруди мають відповідати нормам гігієни, мати бездоганний вигляд й експлуатуватися навченим персоналом. Важливо, щоб у таких місцях була спокійна обстановка і щоб їх оточував приємний, екологічно чистий ландшафт.

Місця для відпочинку під час відпустки. Виходячи з мотивації подорожуючих, місцем відпочинку може називатися будь-яке місце, де можна зупинитися на п'ять або більше днів (мінімально чотири ночівлі), щоб відпочити. Вони служать для відновлення й збереження фізичних і психічних сил людини. Від курортів вони відрізняються тим, що на їхній території немає загально визнаних природних лікувальних факторів, які можуть бути використані в терапії.

Прилегли місця для відпочинку. Як говорить сама назва, такі місця розташовані поблизу від місць проживання людини. Часто люди відправляються в такі місця на кілька годин або на вихідні, щоб одержати розвантаження. Той самий регіон, одне й те ж місце відпочинку можуть по-різному розглядатися туристами: все залежить від того, звідки вони прибули й скільки хочуть провести тут часу.

Місця з туристськими визначними пам'ятками. До цієї групи туристських місць вузької спеціальності належать історичні, релігійні (паломницькі) місця й розважальні центри. Всі вони залучають туристів, для яких на першому місці не фізичний або духовний відпочинок, а бажання познайомитися із чим-небудь новим.

При виділенні туристських місць, залежно від мотивації подорожуючих, усе залежить тільки від них самих, а не від особливих ознак місць. Одне й те ж туристське місце не можна віднести до певного типу. Якщо його розглядати з позиції різних людей, то воно може належати до різних типів туристських регіонів.

Таким чином, туристські регіони розрізняються за такою ознакою мотивації туристів, як користування туристськими послугами. Якщо відвідування певного місця є засобом досягнення мети, тоді говорять про туристський регіон широкої спеціалізації; якщо ж відвідування стає самоціллю, то відвідуване місце називається туристським регіоном вузької спеціалізації.

■❏❏❏ ПРОГРАМА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ІЗ КУРСУ "РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ"

Залежно від форми навчання, обсягу курсу та спеціалізації, кількість семінарських занять може бути різною. Для спеціальності "Туризм" розроблено 9 семінарів. Їхня кількість дещо більша за викладений теоретичний матеріал, оскільки не всі розділи знайшли відображення в цьому посібнику, тому що автори не хотіли дублювати вже існуючі видання.

СЕМІНАР 1

Тема: Об'єкт, предмет дослідження рекреаційної географії, її місце в системі географічних наук

Контрольні питання

1. Розвиток рекреаційної географії як наукової дисципліни.
2. Передумови становлення й розвитку рекреації.
3. Об'єкт і суб'єкт рекреації.
4. Визначення предмета рекреаційної географії.
5. Місце рекреаційної географії в системі географічних наук.

Завдання

1. Визначити зміни, що відбулися в рекреаційній географії після розпаду СРСР.
2. Намалювати схему, в якій показати місце рекреаційної географії в системі географічних наук.
3. Провести оцінку рекреаційної інформації, доступної рядовому споживачу та необхідної для прийняття рішення про щорічний відпочинок:
 - А) Проаналізуйте місячний обсяг регіональних періодичних видань – щотижневиків і журналів, а також спеціалізованих туристських видань на предмет

наявності

в них інформації рекреаційного плану про ваш регіон, Карпати й Крим.

- Б) Якщо у вас є доступ до Інтернету, спробуйте також знайти там рекламні/довідкові відомості про ці регіони.
- В) Відвідайте книгарні й кіоски, що поширюють періодичні видання, і складіть список наявної на сьогодні в продажу рекламно-довідкової та спеціальної туристської літератури про регіони (спеціалізовані періодичні видання, довідники-путівники містами, буклети/брошури окремих визначних пам'яток, туристські карти тощо).

Аналіз зібраного масиву інформації:

1. Розділіть усю знайдену вами інформацію на три умовні групи – (а) рекламні оголошення, (б) змістовна інформація – позитивні відомості, і (в) критичні/негативні матеріали.
2. Обробивши зібрану інформацію, відповідайте на такі питання:
 - А) Яка інформація – рекламна або змістовна, позитивна або негативна – переважає в масі публікацій?
 - Б) Якою мірою висвітлено в публікаціях ті або інші складові рекреаційної сфери – транспортні послуги, екскурсійне обслуговування, можливості розміщення в готелях/приватному секторі, пункти громадського харчування, лікувально-оздоровчі послуги для відпочиваючих тощо?
 - В) Чи дає існуюча інформація можливість скласти певне враження про Крим і Карпати, їхні різні райони, зрозуміти, які рекреаційні послуги пропонують сьогодні ці регіони і який рівень цін на туристський сервіс?
3. На підставі проведеного аналізу зробіть висновок про стан інформаційного ринку рекреаційних послуг регіону – які пробіли існують у масиві публікацій; наскільки наявна рекреаційна інформація доступна рядовому споживачеві; чи зможе споживач рекреаційних послуг на підставі реально

циркулюючої інформації вибрати ці регіони як місце для відпочинку в майбутньому сезоні.

СЕМІНАР 2

Тема: Класифікація рекреаційної діяльності

Контрольні питання

1. Класифікація рекреації. Цикли рекреації.
2. Дайте характеристику видів рекреаційної діяльності, що виділяються за:
 - а) мотивацією рекреації;
 - б) правовим статусом;
 - в) характером організації;
 - г) характером використання транспорту тощо.

Завдання

1. Визначте соціальні чинники життєвого циклу рекреації.
2. На контурну карту України нанесіть райони курортно-пляжної та лікувально-курортної рекреації.
3. Визначте найпривабливіші, на вашу думку, рекреаційні місця України.
4. Проаналізуйте просторово-часову поведінку на Південному березі Криму таких груп відпочиваючих, які прибули до Ялти з континентальних регіонів України:
 - 1-й варіант – родина середнього достатку із двома дітьми молодшого шкільного віку, яка зупинилася на приватній квартирі в Ялті;
 - 2-й варіант – група молодих людей скромного достатку (чотири особи 20–25 років, студенти й службовці), які зупинилися в кемпінгу в районі Масандри;
 - 3-й варіант – подружня пара передпенсійного віку з високим рівнем доходів, яка відновлює здоров'я в санаторії “Ореанда”.

Додаткові умови: усі відпочиваючі вперше відвідують район Ялти; їхнє перебування в місті триває два тижні; відпочинок припадає на першу половину серпня.

Складіть докладний можливий розклад одного “рядового” дня зазначених груп відпочиваючих. При аналізі зверніть

особливу увагу на такі аспекти можливостей організації дня різними групами відпочиваючих:

- А) кількість часу, який відводиться безпосередньо на рекреаційну діяльність (прогулянки й екскурсії, відпочинок на пляжі, відвідування розважальних об'єктів тощо) і на самообслуговування (організація харчування, гігієнічні процедури);
- Б) практичні побутові зручності/незручності перебування на відпочинку (організація догляду за дітьми, можливості прання особистих речей тощо);
- В) потенційна розмаїтість занять розглянутих груп відпочиваючих, виходячи з реальних можливостей, обумовлених віком, рівнем достатку, соціальним статусом і, відповідно, вимогами до рівня рекреаційного сервісу, а також тривалістю їхнього перебування на відпочинку й погодно-кліматичними умовами під час відвідування ними Південного берега Криму;
- Г) з огляду на практичні можливості організації відпочинку на Південному березі Криму, визначте, на які групи відпочиваючих найбільшою мірою орієнтована сформована система рекреаційних послуг і, відповідно, хто з рекреантів перебуває в кращому становищі.

Проаналізувавши реальні можливості різних груп рекреантів в організації свого відпочинку на Південному березі Криму, зробіть висновок про потенційну відтворюваність потоків відпочиваючих – іншими словами, спробуйте визначити, чи виникне в розглянутих групах відпочиваючих у наступному курортному сезоні бажання знову відвідати район Ялти з рекреаційними цілями?

СЕМІНАР 3

Тема: Основні терміни та поняття рекреаційної географії

Контрольні питання

1. Типи соціокультурних утворень.
2. Соціокультурний простір, його поділ та характеристики.
3. Соціокультурний час та його поділ.
4. Соціокультурні процеси.
5. Поняття “вільний час”, “рекреація”.
6. Рекреаційний потенціал, рекреаційні ресурси, рекреант.

Завдання

1. Враховуючи образ Криму як центру сімейного відпочинку, проведіть оцінку сучасної доступності його як рекреаційного об'єкта для стандартної сім'ї (2 дорослих та 2 дітей) середнього достатку, яка постійно мешкає в Києві, Санкт-Петербурзі, Дрездені (ФРН). Оцінювання доступності об'єкта проводиться на основі балів від 1 до 5 (1 – дуже низька; 2 – низька; 3 – середня; 4 – висока; 5 – дуже висока) за такими видами доступності рекреаційного об'єкта:

А. Інформаційна доступність:

- наявність повної та різноманітної інформації про об'єкт, а саме – широка циркуляція путівників і загальної довідкової літератури різними мовами;
- можливість отримання вичерпної інформації про регіон від туристських операторів та агенцій;
- існування спеціалізованих інформаційних служб при консульських відділах посольств України в різних країнах;
- існування інформаційної “сторінки регіону” в Інтернеті різними мовами.

Б. Формальна доступність:

- існування доступної для споживача системи отримання в'їзних/транзитних віз і лояльних паспортних служб;
- можливість апеляції до вищих посадових інстанцій у разі перевищення владою повноважень/порушення правил паспортного контролю.

В. Транспортна доступність:

- наявність прямих авіасполучень і залізничних маршрутів;
- можливість і простота використання особистого автотранспорту;
- якість транспортних послуг, а також зручність автострад, залізничних вокзалів, аеропортів із точки зору мандрівників із дітьми.

Г. Фінансова доступність:

- рівень цін на рекреаційні послуги;
- відповідність цін на сервіс якості наданих послуг;
- наявність спектра альтернативних послуг (готелів різних категорій, сімейних пансіонатів, ресторанів/кафе, що обслуговують спеціальні потреби відпочиваючих – лікувальне харчування, вегетаріанське тощо),
- відповідність цін на рекреаційні послуги в регіоні рівню цін у регіонах-конкурентах.

Д. Практична доступність рекреаційних послуг у регіоні:

- наявність інформаційних служб/бюро, що допомагають відпочиваючим організувати перебування в регіоні відповідно до їхніх смаків, специфічних (мовних, вікових, соціальних, фізичних) вимог і фінансових можливостей;
- наявність готелів і місць громадського харчування (в тому числі безпосередньо в аеропортах і поряд із

вокзалами), що відповідають різним смакам і рівням достатку;

- зручність та обладнання пляжів, прогулянкових шляхів/маршрутів, садово-паркових комплексів тощо;
- можливість оренди автотранспорту;
- наявність послуг, орієнтованих на задоволення специфічних потреб дітей (дитяче харчування, спеціальні розваги, можливість організації догляду за дітьми тощо).

Е. Альтернативна доступність:

- проблематичність придбання путівок/туристських пакетів й організації “неорганізованих” мандрівок;
- наскільки краще може оцінюватися регіон із точки зору відпочинку порівняно з регіонами-конкурентами.

На підставі цієї оцінки зробіть висновок щодо перспектив сімейного відпочинку в регіоні в майбутньому сезоні. Жителі яких регіонів, швидше за все, виберуть цей регіон як місце для відпочинку своєї родини? Які рекомендації ви могли б дати для того, щоб зробити сімейний відпочинок у Криму доступнішим?

СЕМІНАР 4

Тема: Картографічний метод дослідження в рекреаційній географії

Контрольні питання

1. Картографічний метод дослідження в рекреаційній географії. Значення карт.
2. Елементи карти, властивості карт.
3. Критерії класифікації карт.
4. Картографічні проекції.
5. Використання карт.
6. Картоїди, їхні особливості та переваги.
7. Особливості “уявних” карт.

Завдання

1. Знайдіть та замалюйте карти, виконані в різних проекціях.
2. У яких масштабах виконано більшість туристських карт України?
3. Наведіть кілька прикладів карт, з якими ви зустрічалися, що групуються за тематикою, масштабом, просторовим охопленням, за призначенням.
4. Наведіть кілька прикладів атласів, які були надруковані в Україні.

СЕМІНАР 5

Тема: Рекреаційні ресурси

Контрольні питання

1. Поняття “рекреаційні ресурси”, їхні види.
2. Природні передумови рекреації.
3. Основні положення рекреаційної оцінки природних ресурсів.
4. Методичні прийоми і способи медико-біологічного типу оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
5. Психолого-естетичний тип оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
6. Технологічний тип оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
7. Культурно-історичні рекреаційні ресурси.
8. Класифікація культурно-історичних рекреаційних ресурсів.

Завдання

1. Визначте природні рекреаційні ресурси України.
2. Проведіть оцінювання за 5-бальною шкалою ступеня контрастності основних пар природних комплексів: ліс – водоймище; поле – водоймище; ліс – поле; чагарники – луки; ліс – чагарники; поле – луки (5 – найбільша контрастність, 1 – найменша).
3. Наведіть приклади культурно-історичних ресурсів України.
4. Наведіть приклади культурно-історичних рекреаційних об’єктів свого регіону.

СЕМІНАР 6

Тема: Рекреаційне районування та районування

Контрольні питання

1. Районування як наукова процедура.
2. Етапи процесу рекреаційного районування.
3. Роль природного середовища в рекреаційному районуванні.
4. Рекреаційний район, його характерні риси.
5. Ознаки рекреаційних районів і методика їхнього виявлення.
6. Таксономічні одиниці рекреаційного районування.
7. Класифікація туристських рекреаційних ресурсів.

Завдання

1. Заповніть останній стовпчик таблиці:

Таксономічний ранг	Назва таксономічної одиниці	Порядок розміру території	Приклад рекреаційного району
V	Рекреаційна зона (регіон)	Сотні тисяч або десятки тисяч км ²	Причорно-морська рекреаційна зона
IV	Рекреаційний район	Сотні або десятки тисяч км ²	
III	Рекреаційний підрайон	Тисячі або сотні км ²	
II	Рекреаційний мікрорайон	Сотні км ² або тисячі га	
I	Рекреаційний пункт	Десятки або сотні га	

2. На контурну карту України нанесіть рекреаційні райони різного таксономічного рангу з таблиці.

3. Визначте таксономічний ранг таких рекреаційних одиниць: Кирилівської, Одеської, Приазовської, Дніпровсько-Донецької, Карпатської.

СЕМІНАР 7

Тема: Стандарти рекреаційної діяльності

Контрольні питання

1. Назвіть найпопулярніші види квартального та річного відпочинку туристів.
2. Охарактеризуйте поїздки у великі міста, невеликі міста та міні-держави.
3. Дайте визначення “торговельному” туризму та поїздкам до моря.
4. Тематичні рекреаційні парки США та за їхніми межами.
5. Визначити типи поїздок у місця, пов’язаних із природою.
6. Наведіть приклади винних/кулінарних турів.
7. Африканські сафари: розміщення та особливості проведення.
8. Круїзи і туристські потяги.

Завдання

1. Розробіть туристський маршрут Україною або Європою.
Необхідно розбитися на групи по 5 осіб. Кожній групі потрібно вибрати маршрут довжиною більше 500 км. Скласти паспорт розроблювального маршруту, що має містити таку інформацію: назва маршруту; мета й завдання маршруту; тип маршруту; довжина маршруту; тривалість маршруту; фактор сезонності; початковий, кінцевий і проміжні пункти маршруту; категорії людей, на які розраховано маршрут; використання транспортних засобів; приблизна вартість маршруту.
Розробити інформаційний зміст маршруту (зміст усієї екскурсійної програми). Складання програми туру. Організація культурно-дозвільної програми на маршруті. Організація проживання й харчування туристів під час туру. Організація перевізного обслуговування туристів. Туристські формальності й безпека подорожі. Розробка пам’ятки для туристів. Паспортні, митні, візові й фіскальні формальності тощо.

План розробки туру

1. Зібрати коротку географічну характеристику району подорожі (географічне положення, територіальна приналежність, клімат, природа, ресурси тощо).
2. Коротка історична довідка (походження місцевості, найважливіші події, роль у міжнародній історії тощо).
3. Указати сезонність подорожі (цілий рік, сезонний маршрут, кращий час для подорожі).
4. Вибрати форму участі в подорожі (індивідуальна, групова, сімейна).
5. Указати вік туристів, для яких розроблено тур (дитячий, молодіжний, зрілий, змішаний).
6. Указати тривалість подорожі (від 1 доби до 6 місяців).
7. З'ясувати можливості вибору способів пересування шляхом до місця початку подорожі, а також усі види транспорту, які можуть бути надані туристові під час туру (авіаційний, залізничний, водний, автомобільний, кінний, велосипедний транспорт, а також канатна, монорейкова дороги, фунікулер, дельтаплан, повітряна куля тощо).
8. Вибрати форми проживання в місці відпочинку або подорожі (готель, мотель, ротель, кемпінг, пансіонат, турбаза, притулок, хостель, таймшер, флотель, ботель тощо).
9. Скласти цікаву й різноманітну програму подорожі, включаючи розваги дозвілля. Основною програмою подорожі може бути огляд історичних визначних пам'яток; лікування грязями, водами; навчання іноземних мов; вивчення ремесел, звичаїв; проходження туристського маршруту тощо.

Дозвільні розваги передбачають: відвідування кінотеатрів, концертних залів; відвідування виставок, вернісажів, галерей; участь у святах, шоу, дискотеках; відвідування спортивних комплексів, тренажерних залів, басейнів, тенісних кортів; екскурсії; катання на човнах, яхтах, серфінг,

водні лижі тощо; відвідування зоопарків, заповідників, акваріумів; відвідування казино, залів ігрових автоматів, комп'ютерних ігор тощо.

СЕМІНАР 8

Тема: Туристські регіони світу

Контрольні питання

1. Особливості географії міжнародних туристських потоків.
2. Загальна характеристика турпотоків рекреаційних регіонів світу.
3. Характеристика Європейського туристського макрорегіону.
4. Американський туристський макрорегіон.
5. Азіатсько-Тихоокеанський макрорегіон.
6. Африканський туристський макрорегіон.
7. Південно-Азіатський туристський макрорегіон.
8. Близько-Східний туристський макрорегіон.
9. Перспективи розвитку туристських регіонів світу.

Завдання

1. Намалюйте на контурній карті основні туристські потоки в Європі, Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.
2. Назвіть чинники, за якими в більшості туристських макрорегіонів світу внутрішньорегіональний обмін перевищує міжрегіональний.
3. Визначте, як впливають етнічні конфлікти та терористичні акти на турпотоки.

СЕМІНАР 9

Тема: Рекреаційно-туристський потенціал України

Контрольні питання

1. Короткий нарис історії України.
2. Основні рекреаційні райони України.
3. Природно-рекреаційні ресурси України.
4. Культурно-історичні ресурси України.
5. Якими особливостями характеризуються природні національні парки?
6. Гомогенні туристські ресурси України.
7. Які пам'ятки світового значення зареєстровано в Україні на основі класифікації ЮНЕСКО?

Завдання

1. Визначте, які ресурси на півострові Крим сприяють розвитку спелеотуризму.
2. Назвіть кілька парків Києва, Львова, Харкова, Одеси, Запоріжжя.
3. Визначте, які курорти функціонують на території України.
4. Зробіть оцінку проекту, суть якого полягає у створенні туристської корпорації “Таврійське кільце: Ялта – Алушта – Сімферополь – Бахчисарай – Севастополь – Ялта”.

На думку авторів проекту (джерело інформації – журнал “Півострів природи”. – 1996. – № 1. – С. 64–67), “траса туристського маршруту підприємства вже готова: це діюча автодорога республіканського значення. Необхідно лише облаштувати її об'єктами, привабливими для іноземних туристів: господарські двори з національними кухнями народів, що історично населяли Крим (вірменів, греків, караїмів, кримських татар, кримчаків, німців, росіян, українців й ін.); фігури в натуральний розмір викопних тварин, що жили в Криму (мамонтів, динозаврів, ящерів, що літають, й ін.); готелю трьох- і чотиризіркового рівня в Сімферополі, Бахчисарай,

Севастополі, Алушті; виставка-манеж мінералів Криму; культові (церкви, мечеті, кенаси) та інші об'єкти”.

Техніко-економічні показники організації й функціонування екскурсійного маршруту “Велике Таврійське Кільце” для іноземних туристів зведені авторами проекту в таку таблицю (наводиться з деякими скороченнями):

Найменування показників	Основні показники
Довжина маршруту	225 км
Час перебування групи на маршруті	4 доби
Кількість груп, що одночасно перебувають на маршруті	4 групи
Кількість іноземних туристів у групі	20 осіб
Період функціонування маршруту на рік	250 днів
Регіони-постачальники туристів	Східна й Західна Європа, Азія й Північна Америка
Потреба в додаткових робочих місцях для благоустрою й експлуатації маршруту	5 тис. осіб
Потреба у висококваліфікованих фахівцях із поглибленим знанням іноземної мови, методиках організації й проведення екскурсій і подорожей на рівні міжнародних стандартів	10 осіб на рік
Повні витрати на організацію, включаючи облаштування маршруту	200 млн. дол. США
Валютні надходження за рік від функціонування маршруту	83 млн. дол. США
Повна окупність витрат на організацію маршруту	2,4 роки

Аналіз проекту:

1. Користуючись даними таблиці, розрахуйте (а) ціну туристської путівки для одного іноземного туриста й (б)

ціну одного дня перебування на маршруті, за умови повної завантаженості маршруту протягом року (тобто де пропускна здатність маршруту становить 20 осіб x 250 днів = 5000 туристів на рік). З огляду на той факт, що жителі Східної

й Західної Європи, Азії й Північної Америки також повинні оплачувати свій проїзд до Криму й – у випадку відсутності прямих залізничних й/або авіасполучень із Сімферополем – перебування в транзитних пунктах (серед яких найбільш імовірні Київ або Москва), оцініть повну вартість подорожі іноземного туриста.

2. На підставі зроблених розрахунків зробіть висновок про фінансову доступність маршруту для потенційних іноземних споживачів рекреаційних послуг “Великого Таврійського Кільця”. З огляду на фінансову доступність проекту, визначте, на які (вікові й соціальні) групи іноземних туристів повинні орієнтуватися організатори маршруту. Чи відповідають, на ваш погляд, рівень і характер пропонованих авторами проекту рекреаційних послуг (а) рівню цін на сервіс та (б) очікуванням і вимогам потенційних споживачів цих послуг?
3. Для кого в реальності можуть становити інтерес рекреаційні об’єкти, що заплановані на “Великому Таврійському Кільці”? Які, на ваш погляд, ринок потенційних споживачів рекреаційних послуг “Великого Таврійського Кільця”, рівень їхніх доходів і фінансові можливості? Скільки в такому випадку має коштувати путівка/день перебування на маршруті, і які тоді будуть надходження від функціонування маршруту?
4. Зіставте свої розрахунки з такими фактами: у 1993 році Намібію відвідало 310 тис. іноземних туристів. Прибутки від їхнього обслуговування склали близько 110 млн. дол. США. Розрахуйте середній прибуток від обслуговування одного іноземного туриста в Намібії та зрівняйте з отриманими вами даними за проектом “Велике Таврійське Кільце”. На підставі проведеного вами аналізу оцініть

реалістичність розглянутого проекту в сучасних правових й економічних умовах держави Україна й Республіки Крим зокрема.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ІЗ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Відпочинок (рекреація) – будь-яка діяльність (або стан бездіяльності), спрямована на відтворення сил людини, яка може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

Вільний час – частина часу, вільного від роботи, що не пов'язана із задоволенням природних потреб і примусовою діяльністю неробочого характеру (наприклад переміщення у просторі).

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – складова частина рекреаційних ресурсів; матеріальні об'єкти, які несуть семантичну й естетичну інформацію й можуть бути використані в екскурсійній діяльності для забезпечення специфічних потреб людини в спілкуванні з культурною спадщиною суспільства.

Об'єкт дослідження рекреаційної географії – це об'єкти й суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях.

Об'єкти рекреації – це матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, що є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини.

Природні рекреаційні ресурси – це природні тіла, явища, процеси або окремі елементи рельєфу, які проявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей рекреації й туризму.

Природні умови – це різноманітні природні явища, тіла або природні процеси, істотні на певному рівні розвитку технології виробництва туристського продукту, але такі, що безпосередньо не беруть участі в цьому процесі.

Рекреант – відпочиваючий.

Рекреаційна географія – наука, що вивчає географічні закономірності функціонування й розвитку територіальних систем організації діяльності людей поза робочим часом.

Рекреаційна діяльність – різноманітна діяльність людей, орієнтована на відновлення власних сил.

Рекреаційне освоєння – рівень перетворення простору в процесі рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування – поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їхнього освоєння й охорони.

Рекреаційний потенціал – сукупність природних і соціально-культурних передумов для організації рекреаційної діяльності на відповідній території.

Рекреаційний район – територіальна сукупність економічно взаємозалежних рекреаційних підприємств, що спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, що дозволяє щонайкраще задовольнити їхні потреби, використовуючи існуючі природні й культурно-історичні комплекси території і її економічні умови.

Рекреаційні ресурси – це компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що характеризуються унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, цілющо-оздоровчою значимістю та можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять.

Рекреаційно-туристські ресурси – природні й культурно-історичні комплекси та їхні елементи, які за сучасної і перспективної структури рекреаційних потреб та техніко-економічних можливостей виступають цільовими об'єктами рекреаційно-туристського споживання як вихідні елементи для виробництва комплексних туристських послуг.

Рекреація (у перекладі з польської мови rekreacja – відпочинок, із латині recreation – відновлення) – це:

- 1) свята, канікули, зміна в школі (застаріле);
- 2) приміщення для відпочинку в навчальному закладі;

3) відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці.

Соціокультурна система (СКС) – тип соціокультурного утворення, який домінує в соціокультурній еволюції. СКС характеризується великими територіями і значною кількістю населення, мають оригінальні стандарти організації простору, суспільства та держави.

Суб'єкти рекреації – це люди, які ведуть рекреаційну діяльність.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) – форма організації рекреаційної діяльності на відповідній території, в межах якої досягає максимальної взаємодії просторова і функціональна координація різних підсистем, які беруть участь у реалізації рекреаційної функції цієї території.

Туризм – тимчасове (від 1 до 183 діб) переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну (або іншу місцевість у межах своєї країни) у вільний час із метою отримання задоволення й відпочинку, в оздоровчих та лікувальних, пізнавальних, релігійних або професійно-ділових цілях, але без заняття в місці тимчасового перебування роботою, яка оплачується з місцевого фінансового джерела.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М., 2004.
2. Багрова Л.А. Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии. Учеб. пособие / Л.А. Багрова, П.Д. Подгородецкий. – Симферополь: СГУ, 1982.
3. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. – К.: Інститут туризму федерації профспілок України, 1998.
4. Вавилова Е.В. Основы международного туризма: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2005.
5. География рекреационных систем СССР / Под ред. В.С. Преображенского, В.М. Кривошеева. – М., 1980.
6. Дмитревский Ю.Д. Туристские районы мира. – М.–Смоленск, 2000.
7. Ердаветов С.Р. География туризма. – Алма-Ата, 2000.
8. Зачиняев П.Н. География международного туризма / П.Н. Зачиняев, Н.С. Фалькович. – М., 1972.
9. Зорин И.В. География туризма и экскурсий в СССР. – М., 1985.
10. Игнатенко А.Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования: Учеб. пособие. – Черновцы, 1989.
11. Ирисова Т.А. География туристских центров. – М., 1998.
12. Колотова Е.В. Рекреационное ресурсоведение. – М., 1998.
13. Котляров Е.А. География отдыха и туризма. – М., 1978.
14. Крачило Н.П. География туризма. – К., 1987.
15. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М., 1981.
16. Николаенко Д.В. Рекреационная география. – М., 2001.
17. Окладникова Е.А. Международный туризм. География туристских ресурсов мира. – СПб., 2002.

18. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. – Минск, 1985.
19. Рекреационная география: Словарь-справочник / Л.Ю. Горшкова, Т.Д. Крысанова, Н.В. Пичугина, О.В. Ушакова. – Саратов, 2003.
20. Рекреационная география СССР. – М., 1983.
21. Романов А.А. География туризма / А.А. Романов, Р.Г. Саакянц. – М., 2002.
22. Теоретические основы рекреационной географии / Под ред. В.С. Преображенского. – М., 1975.
23. Теория рекреологии и рекреационной географии / В.С. Преображенский, И.В. Зорин, В.А. Квартальнов, Ю.А. Веденин и др. – М., 1992.

Додаткова література

1. Абрамов М.А. География сервиса. – М., 1985.
2. Азар В.И. Экономика и организация туризма. – М.: Профиздат, 1993.
3. Актуальные вопросы теории и практики туризма. Труды Академии Туризма. – СПб., 1997.
4. Александрова А.Ю. Структура туристского рынка. – М., 2003.
5. Ананьев М.А. Международный туризм. – М., 1968.
6. Багрова Л.А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / Л.А. Багрова, Н.В. Багров, В.С. Преображенский // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1977. – № 2.
7. Берлянт А.М. Картографический метод исследования. – М., 1988.
8. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб., 2004.
9. Биржаков М.Б. Глоссарий терминов международного туризма: В 2-х т. / М.Б. Биржаков, К.М. Биржаков, В.И. Никифоров и др. – СПб., 2004.

10. Бодрова Н. Позиции туризма в мировой экономике. – М., 2000.
11. Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем. – М., 1982.
12. Веденин Ю.А. Методика определения избирательности систем занятий во время отдыха по отношению к природным комплексам // Географические проблемы организации туризма и отдыха. Выпуск 1. – М., 1975.
13. Веденин Ю.А. Принципы и методы исследования функционирования территориальных рекреационных систем: Автореф. дисс. доктора геогр. наук. – М., 1982.
14. Вендина О.И. Рекреационная среда и пути оптимизации территориальной организации рекреационной деятельности // Теоретические проблемы рекреационной географии. – М., 1989.
15. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. – М., 2003.
16. Географические аспекты исследования рекреационных систем. – М., 1979.
17. Географические проблемы организации туризма и отдыха. – М., 1975.
18. Герасименко В.Г. Основы туристического бизнеса. – Одесса, 1997.
19. Дмитриевский Ю.Д. Страноведение и география международного туризма. – Часть 1. Страноведение и международный туризм. – СПб., 1997.
20. Егоренков Л.И. Экология туризма и сервиса. – М., 2003.
21. Зорин И.В. Туристский терминологический словарь / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М., 1999.
22. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М., 2004.
23. Кальник С. Мировой рынок туризма. – СПб., 1999.
24. Касаткин И.Ф. Факторы развития и общественное значение туризма. – М., 1983.

25. Квартальнов В.А. Иностраный туризм. – М., 2004.
26. Квартальнов В.А. Туризм. – М., 2000.
27. Курилова В.И. Туризм. – М., 1988.
28. Кусков А.С. Курортология и оздоровительный туризм: Учеб. пособие / А.С. Кусков, О.В. Лысыкова. – Саратов, 2003.
29. Максаковский В.П. Всемирное культурное наследие. – М., 2000.
30. Мироненко Н.С. Исследование рекреационных систем на географическом факультете / Н.С. Мироненко, В.Б. Нефедова // Вестник МГУ. География. – 1998. – № 5.
31. Мироненко Н.С. Теоретические основы рекреационного районирования / Н.С. Мироненко, И.И. Пирожник, И.Т. Твердохлебов // Теоретические проблемы рекреационной географии. – М., 1989.
32. Немоляева М.Э. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра / М.Э. Немоляева, Л.Ф. Ходорков. – М., 1985.
33. Новожилова И.М. Вклад мировой индустрии путешествий и туризма в мировую экономику. – М., 2000.
34. Папирян Г.А. Маркетинг в туризме. – М., 2001.
35. Путрик Ю.С. Туризм глазами географа / Ю.С. Путрик, В.В. Свешников. – М., 1986.
36. Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М., 1981.
37. Рекреационные ресурсы СССР. Проблемы рационального использования. – М., 1990.
38. Романов А.А. Зарубежное туристское страноведение. – М., 2002.
39. Салищев К.А. Картоведение. – М., 1990.
40. Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учеб. пособие. – М., 2004.
41. Станев В.А. Экономика и организация туризма. – М., 1989.
42. Теоретические основы рекреационной географии. – М., 1975.

43. Теоретические проблемы рекреационной географии. – М., 1989.
44. Туризм и отраслевые системы / Под ред. В.А. Квартальнова. – М., 2003.
45. Туризм как вид деятельности / Под ред. В.А. Квартальнова. – М., 2003.
46. Туризм как объект управления / Под ред. В.А. Квартальнова. – М., 2003.
47. Уникальные территории в культурном и природном наследии регионов. – М., 1994.
48. Устименко Л.М. Туризм и различные его формы. – М., 1998.
49. Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М., 2003.
50. Христов Т.Т. Религиозный туризм: Учеб. пособие. – М., 2003.
51. Чижова В.П. Туризм и национальные парки. – М., 1992.

**Запорізький національний технічний
університет**

– це вищий навчальний заклад IV рівня акредитації
(сертифікат РД-IV № 086075 від 15.07.2009 р.).

Інститут управління та права – один із п'яти інститутів ЗНТУ, який веде підготовку за такими спеціальностями

IV рівня акредитації (бакалавр, спеціаліст, магістр):

- ✓ Управління персоналом і економіка праці
- ✓ Туризм (організація туристичного обслуговування, організація готельного обслуговування)
- ✓ Фізичне виховання (охоронна діяльність)
- ✓ Фізична реабілітація (естетична реабілітація)
- ✓ Журналістика
- ✓ Психологія
- ✓ Правознавство
- ✓ Соціальна робота (соціально-правова робота)

Навчання в Інституті управління та права ЗНТУ – це:

1. Безперервна освіта: коледж – вища школа – екстернатура (друга вища освіта).
 2. Нові методи навчання, практичні заняття на підприємствах України та закордонне стажування студентів.
 3. Форма навчання – денна, заочна, екстернат
-

Адреса:

69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 64.

Контактні телефони:

76-98-568 (Факультет міжнародного туризму та управління)

76-98-567 (Гуманітарно-правовий факультет)

76-98-308 (Факультет управління фізичною культурою та спортом)

Факс: 764-10-90

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ГУРОВА Дар'я Дмитрівна
ФРОЛОВ Микола Олександрович
ЖУРАВЛЬОВА Світлана Миколаївна
КУКЛІНА Тетяна Сергіївна
СЕРДЮК Ольга Миколаївна

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Відповідальний за випуск	І.Я. Крайній
Дизайн обкладинки	В.С. Зесенко
Комп'ютерне верстання	Я.В. Чернишева
Коректура	М.М. Пасічна
Технічне виконання	С.А. Шевченко

Підписано до друку 19.01.2010 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура “Times”. Друк RISO.
Обл.-вид. арк. 4,5. Ум. друк. арк. 5,3.
Тираж 150 примірників. Замовлення 06/10.

Товариство з обмеженою відповідальністю “ЛПШ” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. (612) 68-33-13. Факс (612) 68-81-08.
E-mail: mail@lips.zp.ua
www.lips.zp.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 1592 від 04.12.2003р.

Надруковано в ТОВ “ЛПШ” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. (0612) 68-33-13, тел./факс (0612) 68-81-08.

